

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

गर्भनिरोधकका साधनहरूको प्रयोगले पुरुषको वीर्य स्त्रीको डिम्बसँग डिम्बाबाहिनी नलीमा मिलन हुन नदिनु नै गर्भ निरोधका साधनहरूका मुख्य कार्य हो । यस्ता कार्यले परिवारको आकार जनसङ्ख्या वृद्धिमा रोकावट जस्ता कुराहरूलाई रोक्न सहयोग पुऱ्याउँछ । जनसङ्ख्यामा वृद्धिलाई रोक्नका लागि अनि परिवारका बालबालिकाको जन्मान्तर उचित पालन पोषण जस्ता कुराहरूमा फाइदा हुन्छ भन्ने कुराको समुदायका महिलाहरूमा ज्ञान भयो भने पनि गर्भनिरोधका साधनहरू प्रयोग गर्ने गरिए होलान । हाल आएर गर्भनिरोधका साधनको प्रयोग गर्ने प्रयोग कर्ता दर वि.सं. २०३३ सालमा ३ प्रतिशत सो दर बढेर वि.सं. २०३८ सालमा ७.६ प्रतिशत, वि.सं. २०४३ सालमा १५ प्रतिशत वि.सं. २०५३ सालमा २४ देखि २६ प्रतिशत र वि.सं. २०५४ सालमा ३३ प्रतिशत २०५८ मा ३८ प्रतिशत रहेको छ । गर्भनिरोध लगायत बालबच्चाको राम्रो हेरविचार आफूलाई चाहे र सजिलो बनाएको छ ।

विश्वमा जनसङ्ख्या वृद्धिको कारण उपलब्ध स्रोत र साधनले थग्न नसक्ने स्थिति भइरहेको छ । विश्वमा जनसङ्ख्या दिनप्रति दिन अत्याधिक वृद्धि भइरहेको छ । जनसङ्ख्या वृद्धिको कारणले गर्दा विश्वमा अहिले लगभग ६ अरब ४७ करोड ७ लाख जनसङ्ख्यामा पुगिसकेको छ । विश्वमा प्रतिवर्ष १४ प्रतिशतले वृद्धि हुँदै आएको छ । यस्तो तिब्र जनसङ्ख्याको स्थितिलाई नियन्त्रण गर्नका लागि समुदायमा प्रजनन् उमेरमा विवाहित महिलाहरूमा गर्भनिरोधका साधनको प्रयोग अति आवश्यक परेको देखिन्छ । नेपालको परिवेशमा गर्भ निरोधका कार्यक्रमहरू कमै रूपमा भएको पाइन्छ । यसै सिलसिलामा समुदायमा प्रजनन् उमेरका विवाहित महिलाहरूमा गर्भनिरोधका साधनको प्रयोग कार्यक्रम प्रारम्भ सन् १९५६ वि.सं. २०१० सालमा नेपालमा चिकित्सक संघ अन्तर्गत डाक्टरहरू तथा सामाजिक कार्यकर्ताहरू मिलेर गरेको देखिन्छ । त्यसपछि गैह्रसरकारी क्षेत्रमा सन् १९५८ मा पहिलोपटक नेपाल पाथ फाइण्डर कोषको सहयोगमा नेपाल परिवार नियोजन संघको स्थापना भएको थियो । (काफ्ले, २०६४) ।

नेपालमा पाउने गर्भ निरोधक सुई डिपोट मेट्रोक्सीप्रोजेस्टीरोन एसिटेट अर्थात् डिपोप्रोभेरा सुईलाई मान्यता दिइएको छ र सर्वत्र उपलब्ध छ । डिपोप्रोभेरा सुई

“सङ्गिनी”को नामले औषधि पसलमा पनि उपलब्ध छ (नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, परिवार स्वास्थ्य महाशाखा, २०१०) ।

काठमाडौं उपत्यकामा सी.आर.एस. कम्पनीले १९९४ देखि सङ्गिनी सुईको सुरुवात गरेको पाइन्छ । त्यसको केही समयपछि नेपाल अधिराज्यभरि नै सङ्गिनी सुई प्रयोगकर्ता बढ्दै गएको कुरा सी.आर.एस.को वेब साइटबाट पत्ता लागेको छ । सुरुका वर्षमा आइपुग्दा १९९४ सालमा एक वर्षभित्रमा ५० वटा मेडिकल सेन्टर वा क्लिनिकबाट १,२४८ वटा सङ्गिनी सुईको प्रयोग भएको पाइयो (पपुलेशन मोनोग्राफ, १९९४) ।

त्यसैगरी १९९५ (दोस्रो वर्ष) सालमा यसको व्यापक रूपमा विस्तार हुँदै गएको थियो र त्यसमा सङ्गिनी सुईको वितरण १७० वटा मेडिकल, हेल्थपोष्ट, स्वास्थ्य चौकी, अस्पताल आदिबाट ११,४२४ वटा सुईको प्रयोगकर्ता भेटिएको थियो । (पपुलेशन मोनोग्राफ, १९९५)

त्यस्तै १९९६ (तेस्रो वर्ष) सालमा आइपुग्दा यसको विस्तार २७४ वटा मेडिकल, हेल्थपोष्ट आदिबाट ४८,३७२ वटा सङ्गिनी सुई प्रयोगकर्ता भेटिएका थिए । चौथो ४३० वटा औषधि पसल वा अस्पतालबाट ५१,१९० प्रयोगकर्ता पाइएको थियो । भने पाँचौं वर्षमा आइपुग्दा ७३७ वटा औषधि पसल वा क्लिनिकबाट ९४,४३५ ले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो (पपुलेशन मोनोग्राफ, १९९६) ।

यसको प्रभावकारिता प्रयोग विधिमा भर पर्दछ । यसको प्रभावकारिता सही तथा सधैं Cotrects Consistent प्रयोग गर्ने र सामान्य तरिकाले प्रयोग गर्नेमा पनि निर्भर गर्दछ । यसको प्रभावकारिता ठीक तरिकाले प्रयोग गरेमा पहिलो वर्षमा १००० जनामा ३ जना गर्भवती हुन सक्छन् र सामान्य तरिकाले प्रयोगमा १०० जना प्रयोग गर्नेमा ३ जना गर्भवती हुन सक्छन् । प्रजनन् क्षमता पुनः फर्कने समय ग्राहकले डिपोप्रोभेरा छिटो फर्कने कुरा महिलाले सुई लगाएको अवधिको आधारमा फरक पर्दैन (नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, परिवार स्वास्थ्य महाशाखा, २०१०) ।

हाल विश्वका अधिकांश राष्ट्रहरू तीव्र जनसङ्ख्या वृद्धिबाट चिन्तित बनिरहेका छन् । जनसङ्ख्या वृद्धिले गर्दा आज विश्वमा विभिन्न प्रकारका समस्याहरू उत्पन्न भएका छन् । जनसङ्ख्या वृद्धिले मानव समुदायका लागि चाहिने आधारभूत आवश्यकता गाँस, बास र कपास लगायत शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार, विकास निर्माण आदि विभिन्न क्षेत्रमा व्यापक रूपमा असर परी मानवजीवन अति कष्टकर हुँदै गइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हाम्रो जस्तो देशमा

गुणस्तरीय जीवनको कल्पनासम्म गर्न नसकिने परिस्थितिको सृजना हुँदै गइरहेको छ । जनसङ्ख्या वृद्धिको परिणाम स्वरूप सिर्जित विभिन्न प्रकारका समस्याहरूका कारण आज विश्वका धेरै राष्ट्रहरू हत्या, हिंसा, आतङ्कवादका चपेटामा परि गृहयुद्धमा समेत फसिसकेका छन् । आज विश्वको जनसङ्ख्या करिब साढे सात अर्ब पुगेको छ भने विश्वमा जनसङ्ख्या वृद्धिदर १.६ प्रतिशत रहेको छ । यही दरमा जनसङ्ख्या वृद्धि भएमा केही वर्ष भित्रनै विश्वको जनसङ्ख्याको भार पृथ्वीले थामी नसक्ने गरी बढ्नेछ भन्नेमा कुनै शंका नहोला (ढकाल, २०६७) ।

यस्तै उचित शिक्षा र चेतनाको कमीका कारण यस ठाउँका महिलाले परिवार नियोजनका साधनहरूमध्ये तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोग उचित तरिकाले गरेका छैनन् । त्यसको परिणामस्वरूप वर्षेनी गर्भवती हुनु, रोगी हुनु जस्ता समस्या देखापर्ने गरेको पाइन्छ । कारण अशिक्षा तथा लाज र डर नै हो । प्रस्तुत शोधपत्र ताप्लेजुङ जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडका मगर समुदायमा सङ्गिनी सुई प्रयोगको अवस्था सम्बन्धमा अध्ययनलाई विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

नेपाल बहुजातीय बहुभाषिक तथा धार्मिक मुलुक हो । यस मुलुकमा विविध जातजाति तथा धर्म सम्प्रदायका मानिसहरू रहनसहन चालचलन तथा रीतिरिवाजमा एक रूपता छैनन् । व्यक्ति मात्र नभई यी विविध सम्प्रदायको आर्थिक अवस्था समेत समान ढङ्गले पाइने मानिसहरूको आर्थिक अवस्थाले उनीहरूको प्रजनन तथा मृत्युमा प्रभाव पारिरहेको पाइन्छ ।

जनसङ्ख्या वृद्धिको घातक परिणामबाट यस पृथ्वीलाई बचाउन अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय स्तरबाट साभा कार्यक्रम ल्याएर राष्ट्रको प्रत्येक नागरिकहरूलाई यसको नियन्त्रण गर्नका लागि उत्तरदायित्व बोध गराउनुपर्दछ । राष्ट्रिय विकासमा जनसङ्ख्याको अत्याधिक वृद्धिदरले गर्दा देशमा अशिक्षा, कुपोषण, बेरोजगारी, वातावरण विनाशजस्ता मानवीय प्रतिकूलताहरू प्रत्येक दिन बढ्दै गएका छन् । यस्ता विभिन्न प्रकारका समस्याहरू सृजना हुनुको प्रमुख कारण नै उच्च प्रजनन दरलाई लिन सकिन्छ । विकसित राष्ट्रहरूको तुलनामा विकासोन्मुख राष्ट्रको प्रजनन अवस्था अत्यन्त दयनीय अवस्थामा गुज्रिरहेको छ ।

स्वास्थ्य भन्नाले रोगमुक्त भई दैनिक कार्य गरी स्वास्थ्य जीवनयापन गर्नु हो । प्रजनन् स्वास्थ्य भन्नाले प्रजनन्को कारणबाट स्वास्थ्यमा पनि प्रभावको अध्ययन गरी पूर्ण स्वास्थ्यता प्राप्त गर्नु भन्ने बुझिन्छ । प्रजनन् स्वास्थ्यका पक्षहरूमा परिवार योजना सुरक्षित मातृत्व, नवजात शिशु तथा बाल स्वास्थ्य हेरचाह, गर्भपतनको कारणबाट उत्पन्न हुने समस्याको रोकथाम तथा उपचार, प्रजनन् नलीमा हुने संक्रमण, यौन रोग, बाँझोपनको रोकथाम तथा उपचार, किशोर किशोरीहरूको प्रजनन् स्वास्थ्य तथा प्रौढ महिलाका प्रजनन् स्वास्थ्य समस्या आदि पर्दछन् ।

विश्वसामु तीव्र जनसङ्ख्या वृद्धि एउटा जल्दोबल्दो समस्याको रूपमा देखा परेको छ । खासगरी अल्पविकसित तथा विकासोन्मुख मुलुकहरूमा यो समस्या अत्यन्तै टड्कारो देखिन्छ । विकासोन्मुख मुलुकहरूमा तीव्र जनसङ्ख्या वृद्धि हुनुमा गरिबी, अशिक्षा, अज्ञानता र पछ्यौटेपन आदि मुख्य रहेका छन् । नेपालको सन्दर्भमा पनि न्यून सामाजिक आर्थिक अवस्थाको कारणले गर्दा तीव्र जनसङ्ख्या वृद्धिको अवस्था छ । तीव्र जनसङ्ख्या वृद्धिलाई नियन्त्रण गर्न र जन्मान्तरलाई कम गर्न प्रभावकारी माध्यम भनेको परिवार नियोजनका साधन अन्तर्गतको सङ्गिनी सुइको प्रयोग हो । अज्ञानता, अशिक्षा तथा परम्परागत मान्यता एवम् सर्वसुलभ ढङ्गले उपलब्धताको व्यवस्थापन गर्न नसक्दाको कारण सुइको प्रभावकारिता न्यून देखिन्छ । परिणामस्वरूप दम्पतिहरूमा वर्षेनी बच्चा जन्माउने प्रवृत्ति कायमै रहन जान्छ । जसबाट आमा र बच्चा दुवैको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न जान्छ । उनीहरूको आधारभूत आवश्यकताहरू सजिलै पूर्ति गर्न नसक्दा गुणस्तरीय जीवनमा नकारात्मक प्रभाव पर्न गएको देखिन्छ । वर्षेनी बच्चाको जन्म दिनाले बच्चाहरूमा कुपोषण हुने समस्या सिर्जना हुन जान्छ । आमाको स्वास्थ्यमा असर पर्न गएमा आमा कमजोर हुने गर्दछिन् । जन्मान्तर छिटो भई धेरै बच्चाहरू जन्मिने हुनाले आमाको पाठेघरमा समस्याहरू उत्पन्न हुन जान्छ । त्यस्तै बच्चाले उचित रूपमा आमाको दूध खान नपाउनाले बच्चा कुपोषित भई सुकेनास लाग्नेजस्ता समस्या निम्तिन जान्छ ।

यस क्षेत्रमा यस विषयसँग सम्बन्धित अध्ययन, अनुसन्धान कार्यको अभाव रहेको कुरालाई मध्य नजर गरेर नै उक्त अभाव पूर्ति गर्ने उच्च अभिलाषाका सहित यो परियोजनाअर्न्तगत अध्ययन कार्य आरम्भ गरिएको हो । यसबाट यस समुदायको परिवार नियोजनका साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुई सम्बन्धी केही महत्वपूर्ण जानकारी प्राप्त हुने कुरा प्रस्ट छ ।

अध्ययन क्षेत्रका मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूमा सङ्गिनी सुई प्रयोगको ज्ञान वा चेतनाको कमीले गर्दा पनि जन्मान्तर छिटो हुनुका साथै धेरै बच्चाहरू जन्मनाले ठूलो समस्याको देखा परेको छ । त्यस्तै कतिपय महिलाहरू शिक्षित हुँदाहुँदै पनि लजालुपनको कारणले अस्पताल वा क्लिनिकमा गएर परिवार नियोजनका साधन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई लिन नसकिएको कारणले पनि समस्या उत्पन्न गराएको छ ।

विशेष गरी मगर समुदायका महिलाहरूमा सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्नाले धेरै बच्चालाई जन्म दिनुपर्ने हुन्छ । जसले गर्दा उनीहरूमा पाठेघर खस्नु, वर्षेनी गर्भवती हुनुपर्ने बाध्यता, अत्यधिक रक्तश्राप, शारीरिक अवस्था कमजोर हुनुका साथै धेरै बच्चालाई जन्म दिँदा प्रसव अवस्थामा जटिलता र सङ्क्रमणको कारणले आमाको मृत्यु समेत हुने गरेको छ । त्यसैले यो समस्यालाई नजिकबाट नियाल्नका लागि ताप्लेजुड जिल्ला आठराई गाउँपालिका वडा नं. ३ का मगर समुदायमा सङ्गिनी सुई प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउन यस विषयमा यस अघि कुनै पनि अनुसन्धान नगरिएकोले यसलाई समस्याको रूपमा लिई आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा ३ का मगर समुदायका १४० जना विवाहित महिलाको जनसङ्ख्यामा सङ्गिनी सुई प्रयोगको अवस्था शीर्षक अन्तर्गत अध्ययन गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

नेपालजस्तो विकासोन्मुख मुलुकमा परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुईको प्रभावकारी कार्यान्वयन नभइरहेको अवस्थामा छ । तर परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूमध्ये बढीभन्दा बढी प्रयोगमा आएको सङ्गिनी सुई हो । यसका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- क) मगर समुदायमा सङ्गिनी सुई प्रयोगको दर पत्ता लगाउनु,
- ख) सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा हुने फाइदा र बेफाइदाहरू पत्ता लगाउनु ।
- ग) सङ्गिनी सुईले जन्मान्तरमा पार्ने प्रभाव पत्ता लगाउनु ।

१.४ अध्ययनको महत्त्व

आफ्नो टोलमा नजिकै विभिन्न अस्पतालहरू भए पनि उचित जानकारी तथा खटिएका सुडेनी र स्वास्थ्य स्वयम्सेविकाको लापरवाहीले पाउनुपर्ने जति साधन यहाँ वितरण हुँदैन ।

स्वास्थ्य चौकी, क्लिनिक तथा अस्पतालहरूमा पाइए पनि महिलाहरू आफैँ लाज सरम र अशिक्षाका कारण अस्थायी साधन सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्न जाँदैनन् । तसर्थ परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान, सिप, धारणाको विकास गराउनका लागि चेतनाको प्रचार प्रसारले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । महिलाको शैक्षिक स्तर नउठेसम्म कानुनी रूपमा जे जति कुरा लेखे पनि महिलाको अवस्थामा सुधार हुन सकेको छैन । तर अस्थायी साधन सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगरी बरु लगातार बच्चा जन्माउन पनि पछि पर्दैनन् । महिला शिक्षाबाट परिवार नियोजन गर्नमा महिलाले सक्रिय भूमिका खेल्न सक्ने छिन् र यसको प्रत्यक्ष प्रभाव जनसङ्ख्या नियन्त्रणमा पर्दछ । यस अध्ययनबाट आएको साङ्केतिक निष्कर्षले नीति निर्माता, अर्थशास्त्री, स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरू एवम् विभिन्न एन.जि.ओ. र नेपाल सरकारलाई समेत आवश्यक नीति तर्जुमा गर्न र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न मद्दत पुऱ्याउँदछ ।

यस अध्ययनको सामान्य महत्व मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई प्रयोगमा देखिएका प्रभावहरूको अध्ययन गर्नु रहेको छ :

- क) मगर समुदायमा महिलाको अवस्थाको सम्बन्धमा के कस्तो रहेको छ ? सो सम्बन्धी जानकारी हासिल गर्नु यस अध्ययनले सहयोग गर्ने छ ।
- ख) विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजन अन्तर्गत सङ्गिनी सुईले स्वास्थ्यमा संलग्न अभिभावक, परिवार, समाज, नीति निर्माता लगायतलाई यस अध्ययनले लाभान्वित बनाउने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

- के परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुईको प्रचार प्रसार भइरहेको छ ?
- सङ्गिनी सुईको बारेमा ज्ञान के कस्तो रहेको छ ?
- सङ्गिनी सुईको बारेमा दम्पतिको भूमिका कस्तो रहेको छ ?

१.६ अध्ययनका सीमाहरू

कुनै पनि विषयको अध्ययन गर्नु पूर्व अध्ययन क्षेत्रको सीमाङ्कन गर्नु जरुरी हुन्छ । निश्चित सीमाभित्र रहेर अध्ययन गर्नका लागि आवश्यक साधन स्रोतले धान्न सक्ने हुनुपर्दछ ।

- यो अध्ययन ताप्लेजुङ जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाङका मगर जातिका महिलाहरूमा जन्मान्तर कायम गर्ने दम्पतिको भूमिकामा सीमित गरिएको छ ।
- यस अध्ययनमा मगर समुदायका जम्मा २०० जना विवाहित महिलाहरूलाई मात्र समावेश गरिएको छ ।
- यस अध्ययन क्षेत्रका २०० जना विवाहित महिलाहरूको जनसङ्ख्याको ७० प्रतिशतले १४० जना विवाहित महिलालाई मात्र यस अध्ययनमा समावेश गरिएको छ ।
- यस अनुसन्धानको लागि सम्भावनायुक्त नमुना छनौट अन्तर्गतका सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधि प्रयोग गरिएको छ ।
- यो अध्ययन ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाङमा रहेका मगर समुदायका १४० जना विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुईको प्रयोगमा सीमित गरिएको छ ।
- यो अध्ययन, अध्ययन क्षेत्रका मगर समुदायका महिलाको परिवार नियोजनका साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुईको प्रयोगमा मात्र सीमित गरिएको छ ।

१.७ प्रयोग भएका पारिभाषिक तथा प्राविधिक शब्दहरू

प्रवृत्ति: यस अध्ययनमा प्रवृत्ति भन्नाले खास, प्रकारका जाति तथा सम्प्रदायमा प्रचलनमा रहेको बानी, चलन तथा व्यवहारलाई समेत बुझिनेछ ।

ज्ञान: यस अध्ययनमा ज्ञान भन्नाले मगर समुदायमा परिवार नियोजनको अस्थायी साधनहरू मध्ये सङ्गिनी सुईको प्रयोग भन्ने बुझिनेछ ।

- धारणा: यस अध्ययनमा धारणा भन्नाले मगर समुदायमा सङ्गिनी सुई सम्बन्धी सोचाईको तह भन्ने बुझिनेछ ।
- स्वास्थ्य: यस अध्ययनमा स्वास्थ्य भन्नाले शारीरिक रूपमा मात्र नभएर सामाजिक, आर्थिक, मानसिक, संवेगात्मक रूपमा पूर्णता भएका व्यक्ति भन्ने जनाउनेछ ।
- समुदाय: समुदाय भन्नाले निश्चित भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समान किसिमको जीवनशैली, संस्कार, परम्परा, रीतिरिवाज, प्रथा, साभ्ना लक्ष्य तथा हामी भन्ने भावना भएका मानिसहरूका समूहलाई जनाउनेछ ।

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

नेपाल एक भूपरिवेष्ठित मुलुक हो । जसले न्यून विकसित मुलुकबाट विकास उन्मुख देशका रूपमा आफ्नो परिचय स्थापित गर्ने क्रममा रहेको र केही हदसम्म सफलता पनि पाएको छ । विविध कारणले नेपाल अशिक्षा र गरिबीको रेखामुनि त रहेको छ नै देशका कतिपय क्षेत्रमा उच्च जन्मदर, जन्मान्तर, परिवार नियोजनका साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुईको प्रयोग जस्ता समस्याहरू चरम रूपमा रहेको देखा परिरहेको छ ।

शोधपत्रको अध्ययन अनुसन्धान गर्दा सन्दर्भ सामग्रीको अभावमा अनुसन्धान फितलो र कमजोर बन्न पुग्दछ । मगर समुदायका महिलाहरूमा परिवार नियोजन अन्तर सङ्गिनी सुई प्रयोगकर्तासँग उपलब्ध भएसम्म विभिन्न लेख, रचना, पुस्तक, पत्रपत्रिकाहरू, शोधपत्र तथा जिविस, नेपाल परिवार नियोजन संघ, क्लिनिक, अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी, पपुलेशन मनोग्राफ, स्वयंसेविकाबाट प्रकाशित तथा मौखिक तथ्याङ्कहरू र यससँग सम्बन्धित पूर्व अध्ययनबाट तयार पारिएका सामग्रीहरूलाई मुख्य आधार बनाइएको छ । हुन त महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुईका सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइँदैन । त्यसैले महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुई सम्बन्धी उनीहरूले भोग्नुपरेका समस्याप्रति समाजको दृष्टिकोण, महिला सशक्तिकरणका अभियान, सरकारी नीति, नगरपालिका, उपमहानगरपालिका, गाउँपालिका तथा स्वास्थ्य संस्थाहरूले तय गरेका कार्यक्रमहरू तथा विभिन्न सन्देशमूलक कार्यक्रम मार्फत उनीहरूलाई सङ्गिनी सुई सम्बन्धी ज्ञान फैलाउने प्रयास गरिनुपर्दछ । साथै सम्पादित, प्रकाशित पत्रपत्रिका र विभिन्न सञ्चार माध्यमबाट प्रस्तुत कार्यक्रमलाई आधारशीला बनाइएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन

“दम्पतिका इच्छा र चाहनाअनुसार परिवारको आकार, ढाँचाका साथै परिवार, व्यक्ति र आफ्नो स्वास्थ्यस्तर बृद्धि गर्न दिइने ज्ञान, धारणा र स्वैच्छिक छनौट प्रक्रिया आदि कुराका कारणले समाजिक विकासको अवधारणा ल्याई राष्ट्र विकासको प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने हेतुले तयार पारिएको कार्यक्रम नै परिवार नियोजन हो” (विश्व स्वास्थ्य सङ्गठन, १९७१) ।

महिलाहरूको समय समयमा स्वास्थ्य परीक्षण गराउनु पर्दछ भन्ने चेतनाको कमी, गर्भ रहेको कुरा परिवारमा खुलेर भन्न नसक्नाका कारण, जन्मान्तरलाई कम गर्न नसक्नु, परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको तीन महिने सङ्गिनी सुई सम्बन्धी ज्ञानको कमी, सामाजिक, आर्थिक समस्या, कुरीति, कुसंस्कारको कारण, अज्ञानता भएकाले जन्मान्तर छिटो भएको देखिन्छ (सुवेदी, १९९७) ।

अचेल सहर तथा अर्धसहरी क्षेत्रमा ठाउँठाउँमा साइबर खोल्ने गरेको पाइन्छ । केटाकेटीहरूले समेत स्वतन्त्र रूपमा इन्टरनेटमा यौन क्रियाकलापका दृश्यहरू अवलोकन गर्दछन् । त्यसैगरी ब्लु फिल्म अश्वस्थकर पत्रपत्रिका, टि.भी. आदिको माध्यमबाट केटाकेटीहरूलाई चाँडै यौन गतिविधिहरूमा होमिन हौस्याउँछ । नेपालका १८ वर्ष मुनिका धेरै व्यक्तिहरू असुरक्षित यौन व्यवहारमा लाग्ने गरेको पाइन्छ (UNESCO 2004)

नेपालमा पाउने गर्भ निरोधक सुई हालसालमा डिपोट मेट्रोक्सीप्रोजेस्टीरोन एसिटेट (Depot-Medroxyprogesterone Acetate/DMPA) अर्थात् डिपोप्रोभेरा सुईलाई मान्यता दिइएको छ र सर्वत्र उपलब्ध छ । डिपोप्रोभेरा सुई “सङ्गिनी”को नामले औषधि पसलमा पनि उपलब्ध छ (नेपाल सरकार स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, परिवार स्वास्थ्य महाशाखा, २०१०) ।

The Public health sector is supported by various nongovernmental organizations such as mMarie Stopes and the Family Planning Association o Nepal. A vibrant private sector that includes not just private clinics and hospitals, but also pharmacies, is also involved in the provision of family planning services and products. For example, the SAngini Franchising Network Provides injectable contraceptives (local brand name: Sangini-Tin Mahine Sui) through a network of pharmacies present in all 75 districts of Nepal. (Nepal and Family Planning : An overview) (World Health Statistic World health organization, 2011)

गर्भवती महिलाले गर्भवती अवस्थामा हुन सक्ने खतराका लक्षणहरूमा निकै ध्यान दिनु पर्दछ । जस्तै टाउको निकै दुख्ने, आँखा धमिलो देख्ने भएमा हात, खुट्टा, मुख सुन्निएमा, तल्लो पेट निकै दुखेमा, हात खुट्टाको कम्पन हुने वा मुर्छा परेमा वा यदि अलिकति पनि रगत बगेमा अत्यन्तै ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ र तुरुन्तै अस्पताल जानुपर्दछ ।

अस्थायी परिवार नियोजनका साधनहरू र स्थायी परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गरेर महिलालाई गर्भवती हुनबाट बचाउन सकिन्छ। अस्थायी परिवार नियोजनका साधनहरूमा पिल्स, डिपोप्रोभेरा (सङ्गिनी सुई), इम्प्लान्ट आई, यु.सी.डी., डायफ्राम आदि महिलाहरूले प्रयोग गर्न सक्छन् भने पुरुषहरूले कण्डम प्रयोग गरेर महिला वा केटीलाई गर्भवती हुनबाट बचाउन सक्छन्। विवाह नै एउटा यस्तो संस्था हो जसले हाम्रो समाजमा सामाजिक निरन्तरताका लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। (स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, २०६६)।

विश्वको विकासशील र प्रगतिशील देश अझै पनि सुरक्षित यौन सम्पर्क, अनिच्छित गर्भधारण र जन्मान्तर छिटोको भयावह चक्रमा गुज्रिरहेको छ। जसको कारण अवैधानिक र असुरक्षित गर्भपतन गराउन बाध्य छन्। यसको साथै गर्भपतनपछि सुत्केरीले पाउनुपर्ने स्याहार, सेवा, सुविधा र परिवार नियोजनका साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुईको कुरा पनि संगै जोडिएर आउँछ (स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, २०६६)।

२.२ व्यावहारिक साहित्यको पुनरावलोकन

शोधपत्रको अध्ययनको क्रममा समस्यालाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्न, अनुसन्धानको औचित्यलाई प्रष्ट पार्न, उपर्युक्त अनुसन्धान विधि छनौट गर्न, तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण प्रक्रियाको बारेमा निर्णय गर्न ठोस आधार प्रदान गर्दछ। यो अध्ययनमा शीर्षक वातावरणीय स्वास्थ्य सम्बन्धी विभिन्न पुस्तक, जर्नल, अनुसन्धान प्रतिवेदन लगायत अन्य अप्रकाशित अभिलेखहरूको पुनरावलोकन गरिएको छ। यो प्रस्तावना तयार पार्दा पुनरावलोकन गरिएको अभिलेखहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ।

जोशी (१९९८) भक्तपुर जिल्लाको बालकोट गा.वि.स. वडा नं. १ र २ मा परिवार नियोजनका आधुनिक साधनहरूको प्रयोगको स्थिति नामक शीर्षकमा एउटा लघु अध्ययन गरेको देखिन्छ। जसमा अध्ययन क्षेत्रको करिब ४५ जना प्रजनन् उमेरका विवाहित दम्पतिहरूमा परिवार नियोजनका आधुनिक साधन तथा उपायहरूको प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु मुख्य उद्देश्य निर्धारण गरिएको थियो। यस अध्ययनले निष्कर्षको रूपमा करिब ६२ प्रतिशत प्रजनन् उमेरका विवाहित दम्पतिहरूले परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोग गरेको पाइयो। तथा साधन अनुसारको प्रयोगको स्थितिलाई दृष्टिगत गर्दा कण्डम

सबैभन्दा बढी लोकप्रिय साधनको रूपमा देखिएको छ भने दोस्रो र तेस्रो स्थानमा क्रमशः तीन महिने सुइ र महिला बन्ध्याकरण रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

घिमिरे (२००४) गरेको कामदार महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोग अवस्था सम्बन्धी अध्ययन अनुसार विगतमा ८४ जनाले परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गरेको र वर्तमान समयमा साधन प्रयोग गर्ने सङ्ख्या ७४ जना रहेको छ भने परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या १६ रहेको छ । त्यस्तै उक्त समुदायमा ८८ जना महिला र ७० पुरुष अशिक्षित रहेको तथा १२ जना महिला र ३० पुरुष मात्र शिक्षित रहेको पाइयो । परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या ३८ रहेको र साधन प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या धेरै रहेको पाइयो भने साधन प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या धेरै रहेको पाइयो भने धेरैलाई डिपोप्रोभेरा र पिल्सका बारेमा मात्र थाहा भएको अवस्था छ ।

क्षेत्री (२००४) कपिलवस्तु जिल्लामा गरेको विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूको आवश्यकता र वितरण सम्बन्धी अध्ययन अनुसार १६-२० वर्षमुनिका उमेरमा विवाह गर्ने महिलाको सङ्ख्या अत्यधिक रहेको, परिवार नियोजनका साधनहरूका बारेमा २१ प्रतिशतलाई पनि जानकारी नभएको, परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या २० प्रतिशत मात्र रहेको पाइयो भने ८० प्रतिशतल साधन प्रयोग नगरेको पाइयो । मुस्लिम धर्मको बाहुल्यता रहेको र धेरैजसोले कृषि पेशाबाट जीवन गुजारा गरेको अवस्था छ । उक्त समुदायमा धेरैजसो अशिक्षित रहेकाले परिवार नियोजनका साधनके बारेमा ज्ञान र प्रयोगको अवस्था कमजोर रहेको पाइयो । सम्बन्धित क्षेत्रमा कण्डम, पिल्स, डिपोप्रोभेरा बाहेक अन्य साधन उपलब्ध हुन कठिन भएकाले डिपोप्रोभेराको प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या अत्याधिक रहेको पाइयो ।

खड्का (२००५) नवलपरासी जिल्लामा गरेको परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोग सम्बन्धी अध्ययन अनुसार परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्नेहरूको सङ्ख्या ५३.७५ प्रतिशत र प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या ४६.२५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा सम्बन्धित क्षेत्रमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या बढी नै रहेको पाइयो । जसका कारणहरूमा अशिक्षा, गरिबी, लाज मानेर र सेवा सुविधाको कमी हुनु रहेका छन् ।

गौतम (२००६) बारा जिल्लामा गरेको परिवार नियोजन सम्बन्धी अध्ययन अनुसार सम्बन्धित क्षेत्रमा परिवार नियोजनका साधन प्राप्तमा समस्या देखिएको, साधनको प्रयोग गर्ने उपयुक्त ज्ञानको कमिका कारण समस्याहरू देखिएका, परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगका फाइदाहरूबारे राम्रो जानकारी नभएको पाइयो । त्यस्तै गरिबी, अशिक्षा, अज्ञानता, पारिवारिक असहमति तथा रुढिवादी परम्परा ५७.१८ प्रतिशतले परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग गरेको र ४२.८२ प्रतिशतले साधन प्रयोग नगरेको पाइयो ।

निउरे (२००६) चितवन जिल्लामा गरेको श्रीमान् र श्रीमतीबीचमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको भूमिका सम्बन्धी छलफल भन्ने विषयको अध्ययन अनुसार आर्थिक अवस्था कमजोर भएका धेरैजसो कृषि पेशामा संलग्न र ज्यालादारीबाट जीवकोपार्जन गर्नुपर्ने अवस्था तथा अन्य सामाजिक कारणले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या २७.१४ प्रतिशत रहेको पाइयो । परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग नगर्नुका कारणहरूमा छोराको चाहना, जानकारीको कमीका कारण, यौन सन्तुष्टि प्राप्त नभएकाले र असर गर्न भन्ने सोचाई रहेको पाइयो । त्यस्तै ४०.४३ प्रतिशत श्रीमान् श्रीमतीबीच परिवार नियोजनका साधनबारे छलफल हुने गरेको पाइयो । धेरै जसोले गाउँका स्वास्थ्यकर्मी र पसलबाट परिवार नियोजनका साधन प्राप्त गरेको पाइयो । धेरै परिवारमा श्रीमान् श्रीमतीबीच परिवार नियोजनका साधनका बारेमा छलफल नहुने भएकाले परिवारको आकार घटाउने सम्बन्धमा सरसल्लाह नगर्नेको सङ्ख्या उच्च नै रहेको पाइयो ।

सन् २००६ मा प्रकाशित संयुक्त राष्ट्र जनसङ्ख्या कोषका अनुसार नेपालबाट बर्षेनी १२०० महिलाहरू तथा बालबालिकाहरू भारतका विभिन्न सहरमा बेचिने गरेका छन् (UNFPA, 2007)

विवाह सम्बन्धी उमेर कानुनले तोकिए पनि प्रजनन उमेरका कुल जनसङ्ख्याको आधाभन्दा बढी महिलाहरूको विवाह १८ वर्ष पुग्नु अघि गरिसकेको हुन्छ । करिब १४ प्रतिशत महिलाहरूको विवाह १५ वर्षको उमेरमा हुन्छ । करिब ४२ प्रतिशत महिलाको विवाह १५-१९ वर्षको उमेरमा हुन्छ । विद्यालय जाने गरेका केटाकेटीहरूमा नजाने केटाकेटीहरूमा भन्दा ४५ गुण कम HIV को व्यापकता पाइएको छ । (UNESCO, 2009)

काफ्ले, (२०६७) दम्पतिले आफ्नो र बच्चाको स्वास्थ्यलाई ध्यानमा राखी आफूले बहन गर्न सक्ने र आफूले चाहेको बेलामा मात्र सन्तान जन्माउनका लागि गर्ने सम्पूर्ण योजना नै परिवार नियोजन हो ।

के.त.वि., (२०६७) परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्थालाई हेर्दा हाल नेपालमा परिवार नियोजनका सबै विधि अपनाउने ४९.७ प्रतिशत र आधुनिक विधि प्रयोग गर्ने ४३.२ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी सहरी क्षेत्रमा परिवार नियोजनका सबै विधि प्रयोग गर्ने ५९.६ प्रतिशत र आधुनिक विधि प्रयोग गर्ने ४९.८ प्रतिशत रहेका छन्, भने ग्रामीण क्षेत्रमा परिवार नियोजनका सबै विधि प्रयोग गर्ने ४८.२ प्रतिशत र आधुनिक विधि प्रयोग गर्ने ४२.१ प्रतिशत रहेका छन् । भौगोलिक क्षेत्र अनुसार हेर्दा हिमाली क्षेत्रमा परिवार नियोजनका सबै विधि प्रयोग गर्ने ४८.३ प्रतिशत र आधुनिक विधि प्रयोग गर्ने ४३.१ प्रतिशत रहेका छन् । पहाडी क्षेत्रमा सबै विधिमा प्रयोग गर्ने ४८.२ प्रतिशत र आधुनिक विधि प्रयोग गर्ने ४०.७ प्रतिशत रहेका छन् भने तराई क्षेत्रमा परिवार नियोजनका सबै विधि प्रयोग गर्ने ५१ प्रतिशत र आधुनिक विधि प्रयोग गर्ने ४५ प्रतिशत रहेका छन् ।

अर्याल (२०७१) दलित समुदायमा प्रजनन् स्वास्थ्यको अवस्था शीर्षकमा गरेको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य शैक्षिक र आर्थिक अवस्थाले प्रजनन् स्वास्थ्यको अवस्थामा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु । घैलाडुब्बा गा.वि.स. भ्नापामा गरिएको उक्त अनुसन्धानको मुख्य नतिजाअनुसार अध्ययन क्षेत्रमा ५ प्रतिशत महिलाहरूको प्रजनन् स्वास्थ्य राम्रो रहेको र ९५ प्रतिशत महिलाहरूमा प्रजनन् स्वास्थ्यमा समस्या रहेको पाइयो । त्यसैले यहाँ के भन्न सकिन्छ भने त्यसको समाधानको उपाय पत्ता लगाउन दलित समुदायका पुरुष तथा महिलाहरूलाई प्रजनन् शिक्षा दिनु अनिवार्य देखिन्छ ।

पौडेल (२०७१) किशोर अवस्थाको विवाहले आमा र बच्चाको स्वास्थ्यमा पारेको असर शीर्षकमा गरेको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य किशोर अवस्थामा विवाह भएका किशोरी आमाहरूको स्वास्थ्यमा देखिएको असर पत्ता लगाउनु । दानावारी गा.वि.स. इलाममा गरिएको उक्त अनुसन्धानको मुख्य नतिजाअनुसार अध्ययन क्षेत्रमा १२ प्रतिशत महिलाहरूको प्रजनन् स्वास्थ्य राम्रो रहेको र ८८ प्रतिशत महिलाहरूमा प्रजनन् स्वास्थ्यमा समस्या रहेको पाइयो ।

पोखरेल (२०७१) भ्नापा जिल्ला कोहवरा गा.वि.स.का विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्था शीर्षकमा गरेको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान तथा प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउनु । अध्ययन क्षेत्रमा ३६.८५ प्रतिशत महिलाहरूको प्रजनन् स्वास्थ्य राम्रो रहेको र ६३.१५ प्रतिशत महिलाहरूमा प्रजनन् स्वास्थ्यमा समस्या रहेको पाइयो । त्यसैले कोहवरा गा.वि.स.का विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनको ज्ञान र प्रयोगको चेतनाको विकास गराउनु अनिवार्य देखिन्छ ।

अधिकारी (२०७२) विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजन साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्था शीर्षकमा मोरङ जिल्लाको डाँगीहाट गा.वि.स.का धिमाल समुदायमा बसोबास गर्ने १५-४९ वर्ष उमेर समुहका राखी अध्ययन गरेको पाइन्छ । जसमा नमुना छनौटमा परेका महिलाहरूमध्ये सबैभन्दा धेरै २० जना वा ४३.४७ प्रतिशतले रेडियोबाट र सबैभन्दा कम २ जना अथवा ४.३४ प्रतिशतले साथीभाइ र अन्य क्षेत्रबाट परिवार नियोजनका साधनको बारेमा जानकारी हासिल गरेको पाइयो । अध्ययनको मुख्य केन्द्रबिन्दुको रूपमा रहेको परिवार नियोजनको साधनको प्रयोगको अवस्था हेर्दा साधन प्रयोग गर्ने ३६ जना र प्रयोग नगर्ने २४ जना रहेको पाइयो भने सबैभन्दा बढी १७ जना वा ४७.२२ प्रतिशत, तीन महिने (सङ्गिनी सुई) र सबैभन्दा कम २ जना वा ५.६ प्रतिशतले कमलचक्कीको प्रयोग गरेको पाइयो । महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञानको अवस्थालाई हेर्दा सबैभन्दा बढी १७ जनालाई तीन महिने सङ्गिनी सुईको बारेमा जानकारी रहेको पाइयो । ८ जना महिलाहरूले परिवार नियोजनका साधनको बारेमा थाहा नभएर, १ जनाको गरिबीको कारणले ९ जनाले अन्य विभिन्न कारणले ३ जनाले लाजले र ३ जनाले डरले परिवार नियोजनको साधन प्रयोग नगरेको पाइयो । महिलाहरूले परिवार नियोजनका साधन प्राप्त गर्ने सम्बन्धमा १७ जना महिलाहरूले स्वास्थ्य चौकी १२ जनाले अस्पताल, ७ जनाले औषधी पसलबाट परिवार नियोजनका साधन प्राप्त गरेको पाइयो । यसरी साधन प्राप्त गर्दा सबैभन्दा बढी ५ जना वा २९.४१ प्रतिशतलाई स्वास्थ्य संस्था टाढा भएको तथा अन्य विभिन्न समस्या आइपरेको पाइयो । सर्वेक्षणका लागि लिइएका महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा ५ जना वा २६.३१ प्रतिशत लाई रक्तश्राव बढीहुने २ जना (१०.६%) लाई यौन सन्तुष्टि प्राप्त नहुने १२ जना अर्थात् ६३.१५ प्रतिशत अन्य विभिन्न समस्याहरू आइपरेको पाइयो ।

न्यौपाने (२०७३) लिम्बू समुदायमा विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरू सम्बन्धी ज्ञान, चेतना र प्रयोगको अवस्था शीर्षकको शोधपत्र तयार गरेका छन् । उक्त शोधमा ताप्लेजुङ जिल्लाको थुम्बेदिन गा.वि.स.मा परिवार नियोजनका साधनहरू सम्बन्धी ज्ञान प्राप्त भएका व्यक्तिहरूको संख्या ४५ जना अर्थात् ३९.४ प्रतिशत रहेको पाइयो भने ६९ जना अर्थात् ६०.६ प्रतिशतलाई उक्त साधनप्रति कुनै जानकारी नभएको पाइयो । परिवार नियोजनका साधनहरूको जानकारी गराउने विभिन्न निकायहरूमा स्वास्थ्य स्वयं सेविकाको स्तर उच्च देखिन्छ । जहाँ ६५.५ प्रतिशत संख्या रहेको छ भने स्वास्थ्य संस्था १८.५ प्रतिशत, विद्यालय १८ प्रतिशत र अन्य निकायहरू ७ प्रतिशत रहेको तथ्याङ्कले जनाएको छ । थुम्बेदिनका वडा नं. ५, ६ र ७ मा रहेका विवाहित महिलाले जाने बुझेको परिवार नियोजनको सरल र भरपर्दो साधन भनेको डिपो (सङ्गिनी) सुई रहेको पाइयो । उक्त साधन प्रयोग गर्ने महिलाको संख्या करिब ६० प्रतिशत रहेको पाइन्छ । समग्रमा यस गा.वि.स.का महिलाहरूले परिवार नियोजनका अस्थायी साधनको प्रयोग गर्दा सङ्गिनी सुई बढी मात्रामा प्रयोग गरेको पाइयो ।

अधिकारी (२०७३) विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरू सम्बन्धी ज्ञान तथा प्रयोग शीर्षकको शोधपत्र भापा जिल्ला लखनपुर गा.वि.स.का वडा नं. १, २ र ३ का राजवंशी समुदायका १५-४९ वर्षका विवाहित महिलाहरूमा अध्ययन गरिएको छ । जसमा परिवार नियोजनको प्रयोगको अवस्थालाई हेर्दा ७० जनाले साधन प्रयोग गरेको, ३५ जनाले प्रयोग नगरेको पाइयो । त्यस्तै सबैभन्दा बढी सङ्गिनी सुई ४० जनाले, नरप्लान्ट ७ जनाले ५ जनाले महिला कण्डम, ४ जनाले पिल्स र बाँकी ४ जनाले अप्रेसन (मिनील्याप) ल्याप्रोस्कोपी) गरेको पाइयो । ३५ जना परिवार नियोजनका साधनहरू प्रयोग नगर्ने महिलाहरूमा थाहा नभएको १३ जना, लाजले ५ जना र डर र त्रासले ४ जना अन्य १३ जना रहेका छन् । सबैभन्दा बढी महिलाले परिवार नियोजनका साधन प्राप्त गर्ने ठाउँको रूपमा स्वास्थ्य चौकी रहेको छ । जुन ५० प्रतिशत छ । यस्तै औषधी पसलबाट २८.५७ प्रतिशत र २९.४३ प्रतिशतले अस्पतालबाट प्राप्त गर्ने गरेको पाइन्छ । परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा भोग्नुपरेका समस्या सम्बन्धी अध्ययनमा सबैभन्दा बढी २८.५७ प्रतिशतले भन्फटिलो हुने भनी बताएका छन् । २९ जनामा परिवार नियोजनका विभिन्न प्रकारका असरहरू रहेको पाइयो जसमध्ये महिनावारी गडबड हुने ७ जना तल्लो पेट दुख्ने ६ जना टाउको दुख्ने र कमजोर महसुस हुने ३/३ वान्ता आउन खोज्ने २ जना रहेका छन् ।

परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगबाट उत्पन्न समस्या समाधानका लागि सबैभन्दा बढी महिलाहरू स्वास्थ्य चौकी जाने गरेको पाइयो । १०५ जनामध्ये ६५ जनालाई परिवार नियोजनको प्राकृतिक विधिबारे ज्ञान भएको र ५ जनालाई ज्ञान नभएको पाइयो र कसैले पनि यो विधि अपनाएको पाइएन । १०५ जना विवाहित महिलाहरूमध्ये आकस्मिक गर्भ निरोधक परिवार नियोजनका साधनहरूको बारेमा ६६ जनामा जानकारी भएको र ३९ जनालाई यसबारे जानकारी नभएको पाइयो ।

राई (२०७३) खोटाङ जिल्लाको चाम्लिङ राई समुदायका विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्थाको अध्ययनमा ७५.३९ प्रतिशतलाई परिवार नियोजन साधनका बारेमा ज्ञान भएको र २४.६१ प्रतिशतलाई परिवार नियोजनका साधनको बारेमा ज्ञान भएको साथै उक्त समुदायका ७०.८ प्रतिशत महिलाहरूले परिवार नियोजनका साधनको प्रयोग गर्ने गरेको र २९.२ प्रतिशत महिलाहरूले साधनको प्रयोग नगर्ने गरेको पाइयो । अध्ययनमा परेका महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा १० जनालाई रक्तस्राव बढी हुने, १९ जनालाई अन्य समस्याहरू (टाउको दुख्ने, ३ जनालाई टाउको दुख्ने, ७ जनालाई महिनावारी गडबडी, २ जनालाई कमजोर महसुस हुने आदि) रहेको पाइयो । त्यसैगरी ४ जनालाई पेट दुख्ने, ३ जनालाई टाउको दुख्ने, ७ जनालाई महिनावारी गडबडी, २ जनालाई कमजोर महसुस हुने र ३ जनालाई वाकवाकी लाग्ने असरहरू देखा परेको पाइयो ।

ढकाल (२०७३) मोरङ जिल्ला डाँगीहाट गा.वि.स.को राई समुदायमा परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूको प्रयोग, ज्ञान, धारणा र अभ्यासको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययनमा ७६.३८ प्रतिशतलाई परिवार नियोजनका साधनको बारेमा थाहा भएको र २३.६२ प्रतिशतलाई परिवार नियोजनका साधनको बारेमा थाहा नभएको पाइयो । त्यस्तै उक्त समुदायका ७८ प्रतिशत महिलाहरूले साधन प्रयोग गर्ने गरेको र २१.१२ प्रतिशतले परिवार नियोजनका साधन प्रयोग नगरेको पाइयो । अध्ययनमा परेका महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा ६० जनालाई रक्तस्राव बढी हुने, २३ जनालाई यौन सन्तुष्टि प्राप्त नहुने र १४७ जनालाई अन्य समस्या (तल्लो पेट दुख्ने, खान मन नलाग्ने, रिंगटा चल्ने) रहेको पाइयो भने १.९५ प्रतिशतलाई पेट दुख्ने, २० प्रतिशतलाई महिनावारी गडबडीहुने, १६.९४ प्रतिशतलाई कमजोर हुने र १० प्रतिशतलाई वाकवाकी लाग्ने जस्ता असरहरू देखापरेको पाइयो ।

(पपुलेशन मोनोग्राफ, १९९४) काठमाडौं उपत्यकामा सी.आर.एस. कम्पनीले १९९४ देखि सङ्गिनी सुईको सुरुवात गरेको पाइन्छ। त्यसको केही समयपछि नेपाल अधिराज्यभरि नै सङ्गिनी सुई प्रयोगकर्ता बढ्दै गएको कुरा सी.आर.एस.को वेब साइडबाट पत्ता लागेको छ। सुरुका वर्षमा अर्थात् १९९४ सालमा एक वर्षभित्रमा ५० वटा मेडिकल सेन्टर वा क्लिनिकबाट १,२४८ वटा सङ्गिनी सुईको प्रयोग भएको पाइयो।

(पपुलेशन मोनोग्राफ, १९९५) दोस्रो वर्ष यसको व्यापक रूपमा विस्तार हुँदै गएको थियो र त्यसमा सङ्गिनी सुईको वितरण १७० वटा मेडिकल, हेल्थपोष्ट, स्वास्थ्य चौकी, अस्पताल आदिबाट ११,४२४ वटा सुईको प्रयोगकर्ता भेटिएको थियो।

(पपुलेशन मोनोग्राफ, १९९६) तेस्रो वर्ष सालमा आइपुग्दा यसको विस्तार २७४ वटा मेडिकल, हेल्थपोष्ट आदिबाट ४८,३७२ वटा सङ्गिनी सुई प्रयोगकर्ता भेटिएका थिए। चौथो ४३० वटा औषधि पसल वा अस्पतालबाट ५१,१९० प्रयोगकर्ता पाइएको थियो। भने पाँचौं वर्षमा आइपुग्दा ७३७ वटा औषधि पसल वा क्लिनिकबाट ९४,४३५ ले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो। परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुईको प्रयोगकर्ता ७५ वटै जिल्लामा विस्तार भएर ५,९०,४६२ जनाले भएको पाइयो।

यस अध्ययनको सामान्य महत्व मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई प्रयोगमा देखिएका प्रयोगकर्ताको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ। जन्मान्तर, अनिच्छित गर्भधारणलाई रोक्नका लागि यो अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ। यसको ज्ञान तथा धारणा बढाउनका लागि नेपाल सरकार, स्वास्थ्य क्षेत्रका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूले आफ्नो परिवार, समाज र अशिक्षित परिवारलाई चेतनाको विकास गराउनु अपरिहार्य छ।

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन अध्ययनका क्रममा प्रस्तुत अध्ययनको शीर्षक छनोटदेखि अध्ययन पूरा नहुँदासम्म अध्ययकर्ताद्वारा पुराना नयाँ सैद्धान्तिक र व्यवहारिक विभिन्न साहित्यको पुनरावलोकन अध्ययन गरिएको थियो। तिनै अध्ययनबाट अध्ययनकर्ताले मगर समुदायका महिलाहरूमा परिवार नियोजन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई प्रयोगको अवस्था सम्बन्धी अध्ययन हुन नसकेका विषय पहिचान गरी अध्ययन विधिको समेत निक्यौल गरी प्रस्तुत विषय अध्ययनका लागि छनोट गरिएको थियो।

यस अध्ययनका क्रममा पुनरावलोकनले अध्ययन गरिएका केही सान्दर्भिक साहित्यिकलाई यस अध्ययन प्रतिवेदनमा पनि समावेश गरिएको छ । उक्त साहित्यलाई विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुईको सम्बन्धमा अध्ययन गर्न चाहने भविष्यका अध्ययनकर्ताले मार्ग चित्रको रूपमा प्रयोग गर्न सक्नेछन् भने सङ्गिनी सुईका क्षेत्रमा कार्यरत सामाजिक संघसंस्था र नीति निर्माताले पनि आफ्ना कार्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयनमा सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्न सक्नेछन् ।

मगर समुदायका विवाहिता महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधन अन्तर्गत तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगको अवस्था सम्बन्धी अध्ययन गर्नका लागि यसै विषयवस्तुसँग सम्बन्धित साहित्यहरू र विविध लेखकहरूले लेखेको लेखरचनाहरू, पुस्तक, विभिन्न विद्वानले प्रतिपादन गरेका सिद्धान्तहरू तथा विचारको अध्ययन गरी विषयवस्तुका गहिराइमा पुग्न ठूलो सहयोग गरेको छ । यस्ता सामग्रीले शोधकार्य गर्न निर्देशन प्राप्त हुन गई अनुसन्धान विश्वासनीय र वैध हुन पुगेको छ ।

विज्ञान तथा प्रविधिको विकास क्रमसँगै परिवार नियोजनका साधन अन्तर्गत तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगको अवस्थालाई केलाउनका लागि यस अध्ययनले सहयोग गरेको छ । अध्ययनका क्रममा प्रयोग गरिएका विविध साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाकाबाट यस अध्ययनसँग सम्बन्धित विभिन्न लेखरचनाले अध्ययन कार्यक्रमलाई अधि बढ्न र खोजी नीति हुन नसकेका विविध विषयमा खोजी गर्न सहयोग मिलेको छ । यस अध्ययनले नमूना छनोटमा परेका मगर समुदायका महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरू अन्तर्गत सङ्गिनी सुईको उचित प्रयोगमा जोड दिनुपर्ने र प्राप्त निष्कर्ष तथा सुझावहरू व्यवहारिक रूपमा कार्यान्वयन हुनुपर्ने विषयमा जोड दिएको छ ।

अध्ययन एवं अनुसन्धानबाट प्राप्त कुराहरूले अध्ययनको उपयोगिताका बारेमा स्पष्ट गराउँछ । यस अध्ययनमा पुनरावलोकनका रूपमा रहेका सम्पूर्ण स्रोतहरूले स्पष्ट पार्ने काम गर्दछन् । जसले गर्दा अध्ययनको औचित्यपूर्ण र प्रभावकारी बन्ने छ । यस शोधपत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न खालका पुराना शोधपत्रहरूलाई अध्ययन गर्दा महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनअन्तर्गत सङ्गिनी सुईको प्रयोग हुनु अति आवश्यक हुन्छ । महिलाहरूमा तीव्र जनसङ्ख्या नियन्त्रण गर्न आवश्यक पर्ने परिवार नियोजन अन्तर्गत तीन महिने सङ्गिनी सुईको उचित प्रयोग सम्बन्धी सकारात्मक धारणाको विकास हुन जरुरी छ । यसरी

परिवार नियोजनका साधन अन्तर्गत सङ्गिनी सुईका बारेमा विभिन्न साहित्यहरूको पुनरावलोकन गरी प्रभावकारी ढङ्गले अध्ययन अनुसन्धानलाई अधि बढाउनका लागि सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गर्नु अति आवश्यक हुन्छ ।

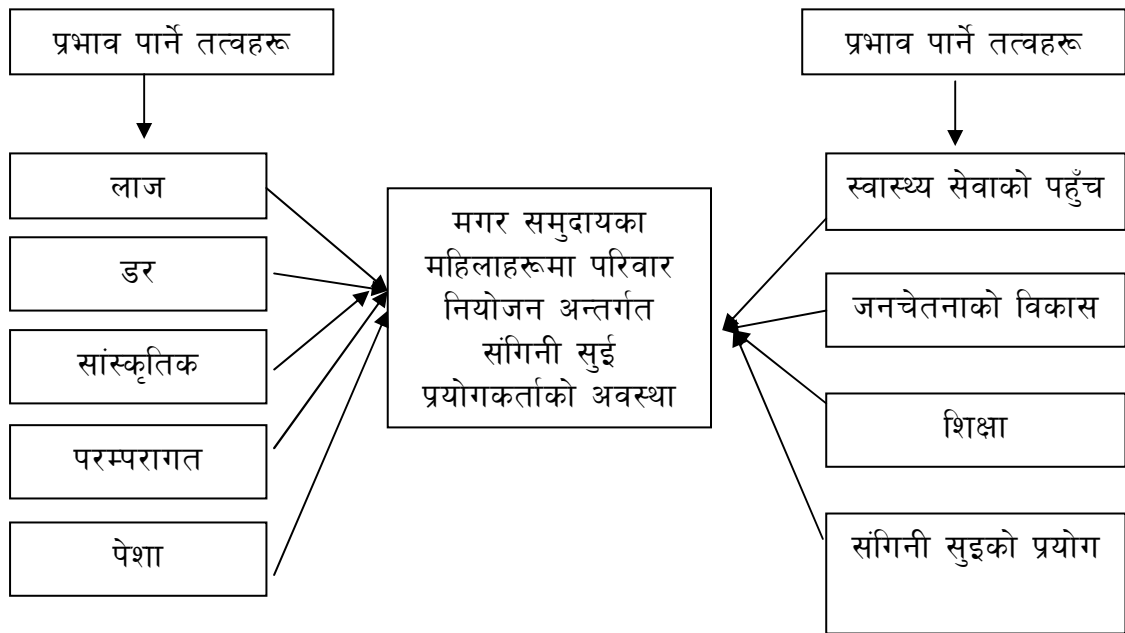
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा

मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई प्रयोगको अवस्था महिलाहरूका लागि नितान्त आवश्यकीय पक्ष हो । महिलाहरूले सङ्गिनी सुईमा वा जन्मान्तरमा ध्यान दिएन भने उसको स्वास्थ्यमा विभिन्न खालको समस्या आउन सक्छ । महिलाहरूको आफ्नो परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगमा ज्ञानको कमीले गर्दा विभिन्न यौनजन्य समस्याहरू खेपिरहनु पर्ने देखिन्छ । महिलाहरूका लागि अस्थायी साधन सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगर्नाले बर्षेनी बच्चा जन्माउनु पर्ने र आमा कमजोर हुने समस्याहरू आउन सक्छन् । ती समस्याले गर्दा विभिन्न किसिमका रोगहरूको सामना गर्नुपर्ने तथा अकालमा ज्यान गुमाउनु पर्ने समस्या आइपर्दछन् । साथै उनीहरूको आइ भर्ने समस्या, बाँभोपन, बच्चा खेर जाने, समय नपुग्दै बच्चा जन्मने, रक्तस्राव बढी हुने जसले गर्दा आमा र बच्चा दुवैको ज्यान जोखिममा पर्ने तथा मृत्यु हुनेसम्मका घटनाहरू देख्न तथा सुन्न पाएका छौं । त्यसकारण महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुई सम्बन्धी ज्ञान तथा व्यवहारको विकास हुनु अपरिहार्य मानिन्छ ।

मगर समुदायका महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुईको प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा तल उल्लेखित तत्वहरूले प्रभाव पारिरहेका हुन्छन् । यसलाई सुधार गर्नका लागि महिलाहरूमा जनचेतनाको विकास गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

महिलाहरूमा यौन शिक्षा तथा सङ्गिनी सुई सम्बन्धीको अवधारणात्मक ढाँचालाई निम्नानुसार चार्टबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र नं. १ : अवधारणात्मक ढाँचा

ग्रामीण महिलाहरूमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुऱ्याउनुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । समाजमा विद्यमान रुढिवादी तथा परम्परागत धारणाले जरो गाडेको हुँदा शिक्षाको माध्यमबाट यसलाई सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विशेष गरी मगर समुदायमा छोरा जन्मियो भने लाहुरे हुन्छ, छोरी जन्मियो भने ऋण ल्याउँछ भन्ने धारणाले पनि उनीहरू धेरै बच्चा जन्माउने गरेको पाइयो । मगर समुदायका महिलाहरूमा देखिने जन्मान्तर दरको वृद्धिलाई नियन्त्रण गर्नका लागि महिला सशक्तिकरणको विकास गरी परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सिङ्गिनी सुईको उपलब्धता तथा त्यसको महत्वबारे ज्ञानको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

यस अध्यायमा अनुसन्धानको क्रममा प्रयोग गरिएका अध्ययन अनुसन्धान प्रक्रियाको बारेमा छलफल गरिएको छ। विशेषतः तथ्याङ्कका स्रोतहरू, अनुसन्धान ढाँचा, अध्ययनको जनसङ्ख्या एवम् नमुना छनोट प्रक्रिया, तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू, वैधता निर्धारण प्रक्रिया, तथ्याङ्क सङ्कलन एवम् विश्लेषण प्रक्रियाका बारेमा चर्चा गरिएको छ।

३.१ अध्ययनको ढाँचा

यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन परिमाणात्मक ढाँचा अन्तर्गत पर्ने वर्णनात्मक विधिलाई आधार मानिएको छ। यस अध्ययनमा ताप्लेजुड जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकाका मगर समुदायका सङ्गिनी सुईको प्रयोगको अवस्थाको अध्ययन रहेको छ। त्यसैगरी कतिपय सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई जस्ताको तस्तै व्याख्या गरिएको हुँदा परिमाणात्मक र व्याख्यात्मक ढाँचाको प्रयोग भएको छ।

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू

कुनै पनि शोधकार्यको अध्ययन गर्नका लागि तथ्याङ्कको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। तथ्याङ्क विना शोधको अध्ययन गर्न सकिँदैन। तथ्याङ्कका स्रोतहरू दुई किसिमका हुन्छन्:

३.२.१ प्राथमिक स्रोतहरू

तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू प्रयोग गरी ताप्लेजुड जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं ३, हाडपाडका मगर समुदायमा बसोबास गर्ने महिलाहरूमा परिवार नियोजन अन्तर्गतको सङ्गिनी प्रयोगकर्ता महिलालाई प्रत्यक्ष रूपमा भेटी छलफल तथा अन्तर्वार्ता गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ। त्यही तथ्याङ्कका आधारमा यो शोधपत्र अध्ययन गरिएको छ।

३.२.२ द्वितीय स्रोतहरू

शोधकार्य, लेख, रचना, अनुसन्धान प्रतिवेदन तथा स्वास्थ्य केन्द्र, गाउँपालिका, गैह्र सरकारी संस्था, स्वास्थ्य मन्त्रालय तथा विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट उपलब्ध सूचना एवम् तथ्याङ्कलाई यस अध्ययनको द्वितीय तथ्याङ्क स्रोतहरूका रूपमा लिइएको छ। यो अनुसन्धान पत्र तयार गर्दा तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन गर्नका लागि प्रयोग गरिएका पुस्तक,

पत्रपत्रिका, लेख/रचना, प्रतिवेदन आदि सामग्रीहरूको नामावली/नमुना सन्दर्भ ग्रन्थसूचीमा उल्लेख गरिएको छ ।

३.३ जनसङ्ख्या नमुना र नमुना छनोट रणनीति

यस अनुसन्धानमा ताप्लेजुड जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडका मगर समुदायमा बसोबास गर्ने २०० जना विवाहित महिलाहरूको जनसङ्ख्याको ७० प्रतिशतले सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनोट विधि अन्तर्गत चिठ्ठा पद्धतिको प्रयोग गरी १४० जना विवाहित महिलाहरूलाई नमुनाको रूपमा लिइएको छ । ती सबै महिलाहरू यस अध्ययनका जनसङ्ख्या हुन् ।

३.४ अध्ययन क्षेत्र

प्रस्तुत अध्ययन ताप्लेजुड जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका ताप्लेजुड बजारदेखि नजिकको गाउँपालिका हो । यहाँ गाउँपालिका भएर पनि जनसङ्ख्याको चाप निकै बढी छ । शैक्षिक क्षेत्रमा पनि यो गाउँपालिका निकै अगाडि देखिन्छ । त्यही गाउँपालिकामा रहेका मगर समुदायका महिलाहरूमा सङ्गिनी सुईको प्रयोगको अवस्थालाई अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनले के देखाएको छ भने शैक्षिक जनशक्ति र सहरी क्षेत्रको आसपासमा भएर पनि मगर जातिका महिलाहरूको परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुईबारेको जानकारी निकै ठूलो समस्या देखियो ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन

कुनै पनि अध्ययनबाट विश्वसनीय किसिमको तथ्याङ्क प्राप्त गर्नका लागि विभिन्न सामग्रीहरूको आवश्यकता पर्दछ । यसरी तथ्याङ्क सङ्कलन विधिलाई सहयोग पुर्याउने सामग्रीलाई तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू भनिन्छ । यो अनुसन्धानको मुख्य उद्देश्य मगर समुदायमा परिवार नियोजनका साधनहरूमध्ये सङ्गिनी सुईको प्रयोगको स्थिति पत्ता लगाउनु रहेको छ । यसका लागि बन्द र खुला प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस अनुसन्धानको लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न अनुसन्धानकर्ता स्वयम् अध्ययन क्षेत्रमा गई छनोटमा परेका परिवारका विवाहित महिलाहरूलाई प्रत्यक्ष

रूपमा भेट गरी आफ्नो अनुसन्धानको उद्देश्य प्रष्ट पार्दै आफ्नो लागि केही समय दिन आग्रह गर्दै सौहार्दपूर्ण वातावरणमा गहन अन्तर्वार्ता सूचीलाई (आवश्यकताअनुसार बन्द तथा खुल्ला रूपमा) पूर्णता दिइएको छ, र आवश्यक तथ्याङ्कहरू प्राप्त गरिएको छ ।

३.७ तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया

तथ्याङ्क सङ्कलन पश्चात प्राप्त तथ्याङ्कलाई के कसरी विश्लेषण, व्याख्या र प्रस्तुतिकरण गर्ने हो । सो बारेमा स्पष्ट हुन आवश्यक हुन्छ । यो अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई आवश्यकताअनुसार तालिका, स्तम्भचित्र तथा वृत्तचित्रको प्रयोग गरी सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

परिच्छेद चार : नतिजाको व्याख्या एवम् विश्लेषण

प्रस्तुत शोधको यो परिच्छेदमा अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा प्राप्त भएको तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण, व्याख्या, विश्लेषण गरिएको छ। अध्ययनका क्रममा प्राप्त सूचनाहरूलाई परिमाणात्मक तथा गुणात्मक रूपले व्याख्या, विश्लेषण गरिएको छ।

कुनै पनि वस्तु, सेवा वा पदार्थको अनुसन्धान गर्दा त्यस क्षेत्रको सम्पूर्ण पक्षलाई अध्ययनमा समावेश गर्दा अवश्य पनि बढी खर्चिलो र बढी समय लाग्ने हुन्छ। तसर्थ ती कुराहरूलाई सरलतापूर्वक समाधान गर्न केही अथवा निश्चित जनसङ्ख्याको छनोट गरी त्यसलाई बृहत् क्षेत्रमा सामान्यीकरण गर्ने गरिन्छ। त्यसैले यस शोध नमुना छनोटका रूपमा ताप्लेजुड जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर जातिका महिलाहरूको शैक्षिक, आर्थिक र त्यसले परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूमध्ये सङ्गिनी तीन महिने सुईका बारेमा जानकारी र प्रयोगको अवस्था पत्ता लगाउन खोजिएको छ। त्यसैगरी त्यस क्षेत्रभित्र रहेका १४० विवाहित महिलाहरूको जनसङ्ख्यालाई नमुना छनोटका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

४.१ जनसाङ्ख्यिक विश्लेषण

जनसङ्ख्यासम्बन्धी कुनै तथ्याङ्कलाई अङ्क गणितीय रूपमा व्यवस्था गरिन्छ भन्ने त्यसलाई जनसाङ्ख्यिक भनिन्छ। कुनै पनि समुदायमा विभिन्न जात, धर्म, पेशा, रहनसहन, संस्कृति, चालचलन, भेषभूषा भएका मानिसहरूको बसोबास रहेको हुन्छ। कुनै पनि देशको विकास त्यस देशमा रहेका जनताको आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक अवस्था, स्थिति, नयाँनयाँ ज्ञानविज्ञान, चेतनाका कुराहरूमा निर्भर गर्दछ। एकातिर जनसङ्ख्या वृद्धि, अर्कोतिर चेतना पहुँचको अभावका कारण विशेष गरी सीमान्तकृत समुदायमा त्यसमा पनि मगर समुदायका महिलामा सङ्गिनी सुई प्रयोग सम्बन्धी ध्यान जान सकेको छैन। परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको सङ्गिनी सुईले व्यक्ति, परिवार र समाजको स्वास्थ्यमा सकारात्मक र अव्यवस्थित प्रयोगले नकारात्मक प्रभाव पारी समाजको जनसाङ्ख्यिक बन्दो, सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा प्रभाव पारिरहेको हुन्छ।

विशेष गरी यस अध्ययनमा मगर जातिको सांस्कृतिक परम्परा, आर्थिक स्तर, शैक्षिक अवस्था, परिवार नियोजन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई, उत्तरदाताको उमेरगत संरचनाको बारेमा स्थलगत अध्ययनपछि त्यसलाई चित्रण गरिएको छ ।

ताप्लेजुङ जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका क्षेत्रमा ठूलो सङ्ख्यामा मगर जातिका समुदायहरू बसोबास गरेको पाइन्छ । जनसङ्ख्याको आधारमा सरसर्ति हेर्ने हो भने त्यहाँ मगरहरूको जनसङ्ख्या धेरै रहेकाले बौद्ध धर्म मान्नेहरू बढी रहेको पाइयो ।

४.२ उमेर अनुसारको विवरण

मेची अञ्चल, ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिको वडा नं. ३ हाडपाडका नमुनाका लागि छनोट भएको मगर समुदायका महिलाहरूको उमेर अनुसारको जनसङ्ख्याको विवरण निम्नअनुसार रहेको छ ।

तालिका नं. १ : उमेर अनुसारको विवरण

उमेर समूह	सङ्ख्या	प्रतिशत
१५-१९	८	५.७१
२०-२४	१८	२०
२५-२९	३१	२२.१४
३०-३४	४०	२८.५७
३५-३९	२०	१४.२८
४०-४४	१०	७.१४
४५-४९	३	२.१४
जम्मा	१४०	१००

तालिका अनुसार महिलाको अवस्थालाई हेर्दा सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या ३०-३४ उमेर समूहका मगर जातिका महिलाहरू ४० जना वा २८.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

दोस्रो समूह महिलाका महिलालाई हेर्दा २५-२९ वर्षका उमेर महिलाहरू ३१ जना वा २२.१४ प्रतिशत भेटिए । तेस्रो स्थानमा ३५-३९ उमेर समूहका महिलाहरू २० प्रतिशत वा १४.२८ जना भेटिए । त्यसैगरी चौथो स्थानमा २०-२४ उमेर समूहका महिलाहरू १८ जना वा २० प्रतिशत भेटिए । त्यस्तै पाँचौं स्थानमा ४०-४४ उमेर समूहका महिलाहरू १० जना वा ७.१४ प्रतिशत भेटिए । छैटौं स्थानमा १५-१९ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरू ८ जना वा ५.७१ प्रतिशत भेटिए र सबैभन्दा कम ४५-४९ वर्षको उमेर समूहमा रहेको पाइयो ।

४.३ धर्मअनुसार विवरण

ताप्लेजुङ जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडको नमुना छनोटमा परेका मगर महिलाहरूको जनसङ्ख्या विवरणलाई हेर्दा महिलाहरू बौद्ध धर्म मान्ने पाइयो भने केही मगरहरूमा जस्मिन धर्म मान्ने महिलाहरू रहेको पाइयो । अध्ययनको क्रममा छनोटमा परेका मगर समुदायका महिलाहरूको धर्मअनुसारको जनसङ्ख्याको विवरण निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

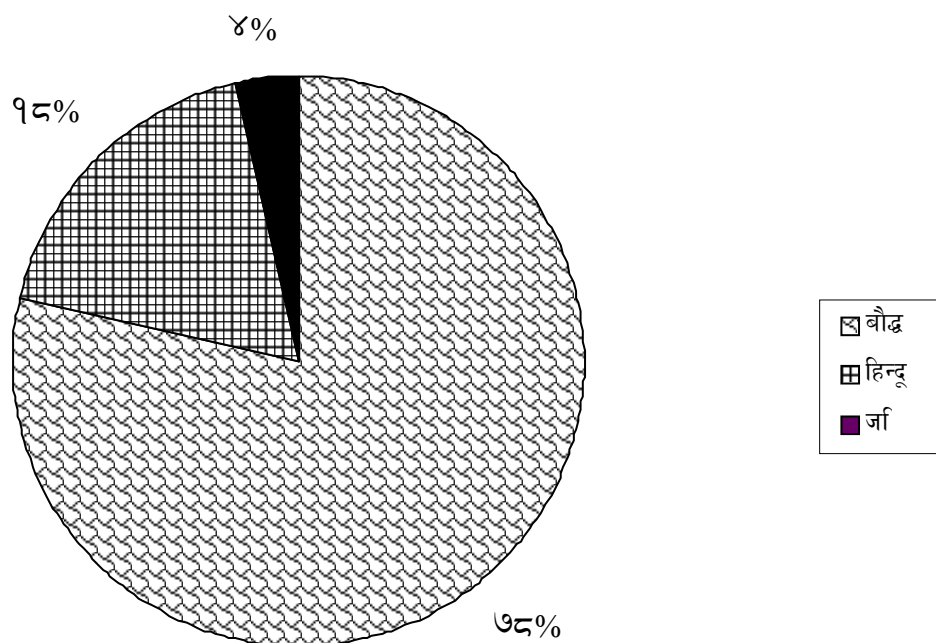
तालिका नं. २ : धर्म अनुसारको विवरण

क्र.सं.	धर्म	सङ्ख्या	प्रयोग दर	प्रतिशत
१.	बौद्ध	११०	४५	७८.५७
२.	हिन्दू	२५	१२	१७.८५
३.	जस्मिन	५	३	३.५७
	जम्मा	१४०	६०	१००

प्रस्तुत तालिका अनुसार मगर समुदायलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या बौद्ध धर्म मान्नेहरूको पाइयो । उनीहरू जम्मा ११० अथवा ७८.५७ प्रतिशत छ भने प्रयोग दर ४५ जना रहेका छन् । त्यसैगरी दोस्रो स्थानमा हेर्दा हिन्दू धर्म मान्ने मानिसहरू केही कम पाइयो । उनीहरूको सङ्ख्या २५ जना वा १७.८५ प्रतिशत छ भने १२ जना रहेको पाइयो । त्यस्तै सबैभन्दा कम जस्मिन धर्म मान्ने मानिसहरू पाइयो । तिनी ५ जना वा ३.५७

प्रतिशत छ भने ३ जना मात्र सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्ने पाइयो । यो अध्ययन के देखाउँछ भने मगरहरूले सबैभन्दा बढी बौद्ध धर्म नै मान्ने रहेछन् भन्ने पाइयो ।

चित्र नं. २ : धर्म अनुसारको विवरण

४.४ पेशा अनुसारको विवरण

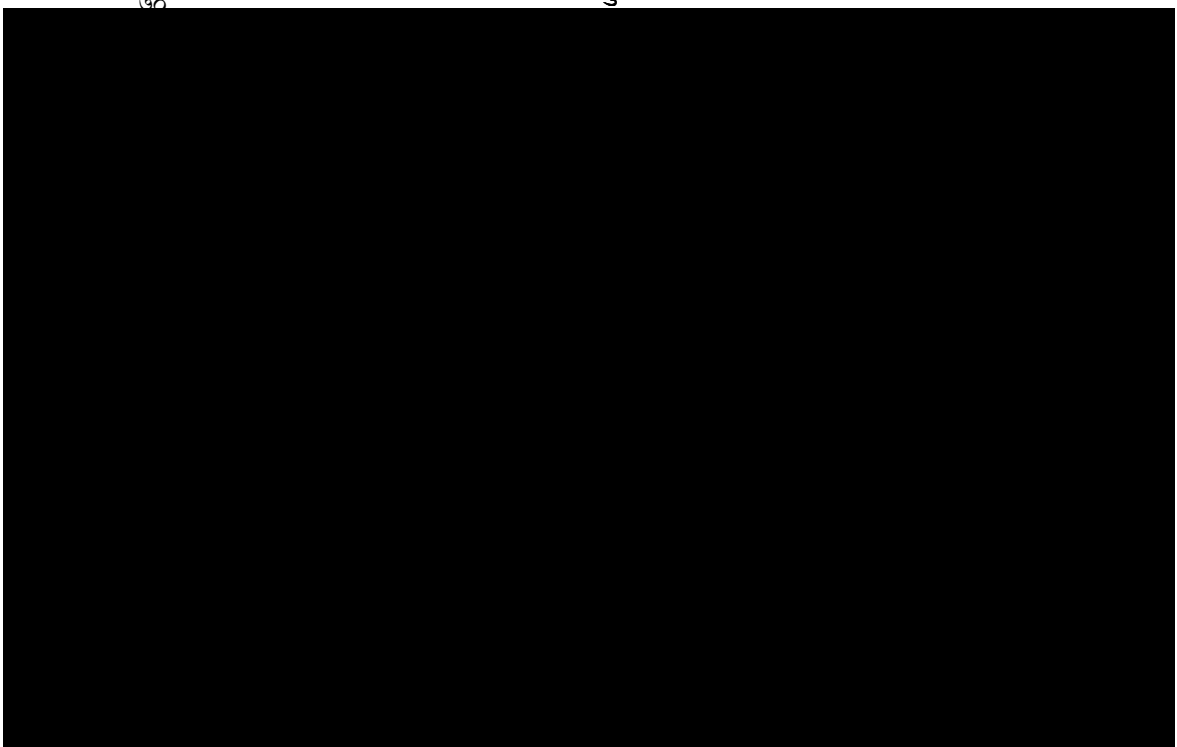
पूर्वाञ्चलको ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको पेशागत अवस्था निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. ३ : पेशा अनुसारको विवरण

क्र.सं.	पेशा	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	कृषि	७०	५०
२.	नोकरी	४०	२८.५७
३.	ज्याला मजदुरी	२०	१४.२८
४.	व्यापार	१०	७.१४
	जम्मा	१४०	१००

हाम्रो देश कृषिप्रधान भएर होला पेसाको आधारमा हेर्दा माथिको तालिकामा मगर समुदायमा सबैभन्दा बढी कृषिमा आश्रित रहेको पाइयो । जसमा कृषिमा ४० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनअनुसार सबैभन्दा बढी कृषिमा नै आश्रय रहेको जनसङ्ख्या बढी पाइयो । त्यसैगरी केही मगर महिलाहरू जागिरमा वा नोकरीमा आश्रित रहेछन् । दोस्रो स्थानमा नोकरी ४० जना वा २८.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी तेस्रो स्थानमा ज्याला मजदुरीमा २० जना वा १४.२८ प्रतिशत रहेको पाइयो । सबैभन्दा कम व्यापारमा लागेको पाइयो । जसमा १० जना वा ७.१४ जना रहेको पाइयो ।

चित्र नं. ३ : पेशाअनुसारको विवरण

४.५ आर्थिक अवस्था अनुसारको विवरण

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको आर्थिक अवस्थाको पनि अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनमा महिलाहरू सबैभन्दा कम आयश्रोत हुने भेटिएकाले यसको पनि अध्ययन गरिएको छ । आर्थिक अवस्था निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. ४ : आर्थिक अवस्था अनुसारको विवरण

क्र.सं.	आय प्रतिमहिना	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	०-२०००	६०	४२.८५
२.	२००१-४०००	३०	२१.४२
३.	४००१-६०००	२०	१४.२८
४.	६००१-८०००	२०	१४.२८
५.	८००१ देखि माथि	१० देखि माथि	७.१४
	जम्मा	१४०	१००

प्रस्तुत तालिका अनुसार प्रतिमहिना २००० सम्म आम्दानी हुने महिलाहरूको प्रतिशत सबैभन्दा बढी ६० जना ४२.८५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी दोस्रो स्थानमा २१०० देखि ४००० सम्म कमाई गर्नेमा ३० जना २१.४२ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी ४००१ देखि ६००० सम्म कमाइ हुनेमा २० जना वा १४.२८ प्रतिशत रहेको पाइयो । ६००१ देखि ८००० सम्म कमाई गर्नेमा पनि २० जना वा १४.२८ प्रतिशत नै पाइयो । त्यसैगरी ८००१ देखि माथि कमाइ गर्ने महिलाहरू अत्यन्तै कम भएको पाइयो । यो अध्ययनलाई हेर्दा अहिले पनि त्यहाँका महिलाहरू नोकरीभन्दा खेतीपातीमा नै बढी आश्रित रहेको यो अध्ययनले देखाएको छ ।

४.६ शैक्षिक स्थिति अनुसारको विवरण

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाङ ताप्लेजुङ जिल्लाको पनि दुर्गम गाउँपालिका हो । यहाँ अहिले पनि शैक्षिक स्थिति पिछडिएको नै छ । यहाँ बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्थितिको अवस्था निम्नानुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. ५ : शैक्षिक स्थिति अनुसारको विवरण

क्र.सं.	शैक्षिक	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	साधारण लेखपढ	६०	४२.८५
२.	प्राथमिक (कक्षा १-५) सम्म	४०	२८.५
३.	माध्यमिक (कक्षा ६-१०) सम्म	२०	१४.२८
४.	उच्च मा.वि. (कक्षा ११-१२) सम्म	१५	१०.७१
५.	स्नातक वा सोभन्दा माथि	५	३.५७
	जम्मा	१४०	१००

उक्त तालिका अनुसार सबैभन्दा बढी साधारण लेखपढ गर्ने पाइयो । जसमा ६० जना वा ४२.८५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो महिलाहरूको शैक्षिक स्तरलाई हेर्दा साधारण लेखपढ गर्न जान्ने महिलाको सङ्ख्या अत्यन्तै बढी रहेको पाइयो । २१ औं शताब्दीमा पनि एउटा गाउँमा यति धेरै साधारण लेखपढ गर्न मात्र सक्ने महिला भनेको दुःखलाग्दो विषय हो । त्यसैगरी प्राथमिक कक्षा मात्र अध्ययन गरेका ४० जना वा २८.५ प्रतिशत पाइयो । यो केही आशलाग्दो पक्ष हो । त्यसैगरी माध्यमिक तहसम्म अध्ययन गर्ने महिलाहरू २० जना वा १४.२८ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी कक्षा ११ र १२ अध्ययन गर्ने महिलाहरू १५ जना वा १०.७१ प्रतिशत मात्र पाइयो । सबैभन्दा कम स्नातक वा सोभन्दा माथि अध्ययन गरेका ५ जना वा ३.५७ प्रतिशत मात्र पाइयो । मगर समुदायमा शिक्षाको अवस्थाको अध्ययन गर्दा अहिले पनि महिलाहरू कम मात्र विद्यालय जाने र शिक्षा आर्जन गर्ने गरेको यो अध्ययनले देखाएको छ ।

४.७ विवाह गर्दाको उमेर अनुसारको विवरण

हाडपाड ३ का मगर समुदायका महिलाहरूले अहिलेको समयमा पनि सानै उमेरमा विवाह गर्ने गरेको पाइयो । ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा

बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको विवाह गर्दाको उमेरको अवस्था निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. ६ : विवाह गर्दाको उमेर अनुसारको विवरण

क्र.सं.	उमेर समूह	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	१५-१९	५०	३५.७१
२.	२०-२४	४०	२८.५७
३.	२५-२९	२७	१९.२८
४.	३०-३४	१५	१०.७१
५.	३५-३९	५	३.५७
६.	४०-४४	२	१.४२
७.	४५-४९	१	०.७
	जम्मा	१४०	१००

माथिको तालिका अनुसार सबैभन्दा बढी १५-१९ उमेर समुहका महिलाहरू ५० जना वा ३५.७१ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै २०-२४ वर्षको विवाहको समुह ४० जना वा २८.५७ प्रतिशत रहेको देखियो । त्यसैगरी २५-२९ वर्ष उमेर समुहका महिलाहरू २७ जना वा १९.२८ प्रतिशत पाइयो । त्यस्तै ३०-३४ वर्ष समुहका १५ जना वा १०.७१ प्रतिशत पाइयो । ४०-४४ वर्ष उमेर समुहका २ जना वा १.४२ प्रतिशत पाइयो र सबैभन्दा कम ४९-४९ वर्षका महिला १ जना वा ०.७ प्रतिशत मात्र रहेको पाइयो । यो अध्ययनले के देखायो भने सबैभन्दा बढी महिलाहरूले १५ देखि १९ वर्षमा नै विवाह गरेर शिक्षाको उज्यालो ज्योतिबाट बञ्चित हुनुपरेको रहेछ भन्ने पाइयो ।

४.८ सङ्गिनी सुई सम्बन्धी सूचनाको विवरण

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको सङ्गिनी सुईको सूचनाको विवरण निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

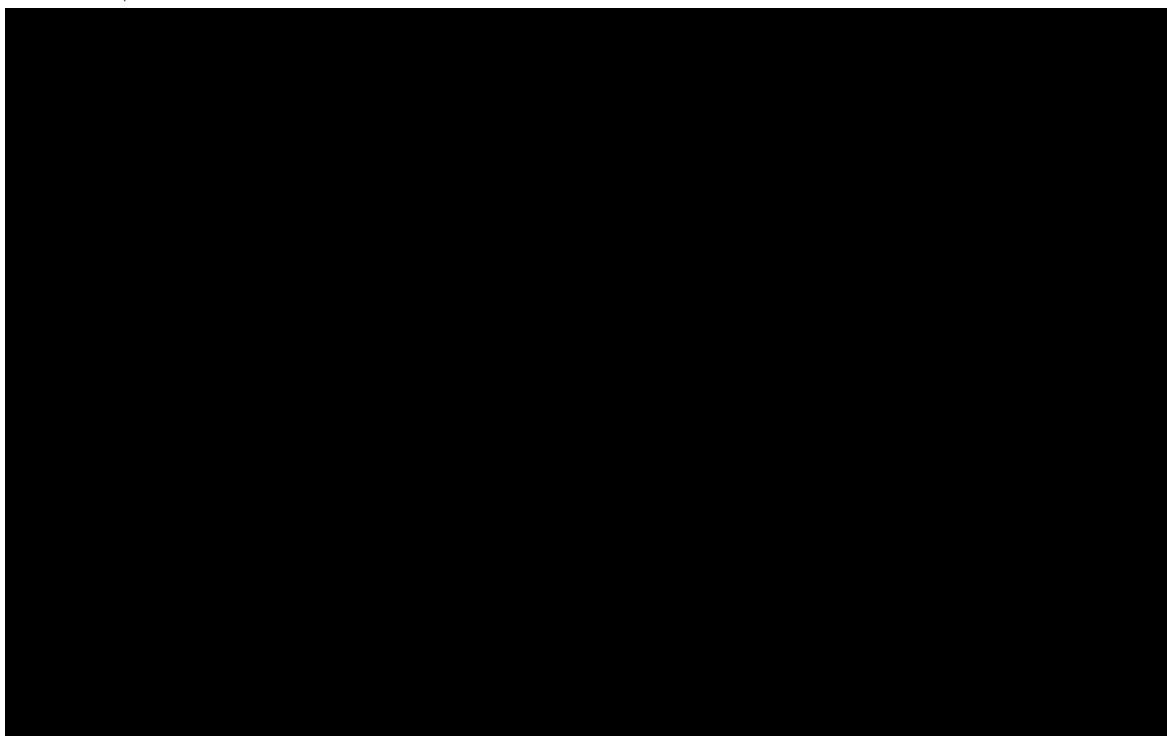
तालिका नं. ७ : सङ्गिनी सुई सम्बन्धी सूचनाको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	रेडियो	३०	५०
२.	टेलिभिजन	१५	२५
३.	स्वयंसेविका	१०	१६.६६
४.	साथीभाई	५	८.३४
	जम्मा	६०	१००

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा रेडियो सुनेर सङ्गिनी सुईको विषयमा थाहा पाउने महिलाहरू ३० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै टेलिभिजन हेरेर थाहा पाउने महिलाहरू १५ जना वा २५ प्रतिशत रहेको पाइयो । मगर समुदायका महिलाहरूले स्वयंसेविकाबाट पनि सङ्गिनी सुईको विषयमा थाहा पाएको कुरा जानकारीमा आयो । जसमा १० जना वा १६.६६ प्रतिशत महिलाहरू रहेको पाइयो । सबैभन्दा कम साथीभाईबाट सङ्गिनी सुईको विषयमा थाहा भएको बुझियो । जसमा ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस अध्ययनले के देखाउँछ भने सर्वसाधारण महिलाहरूले रेडियो सुनेर अधिकांश जानकारीहरू पाएको बुझियो ।

चित्र नं. ४ : सङ्गिनी सुई सम्बन्धी सूचनाको विवरण

३०

४.९ सङ्गिनी सुई प्रयोग सम्बन्धीको विवरण

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको सङ्गिनी सुईको प्रयोग सम्बन्धी निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

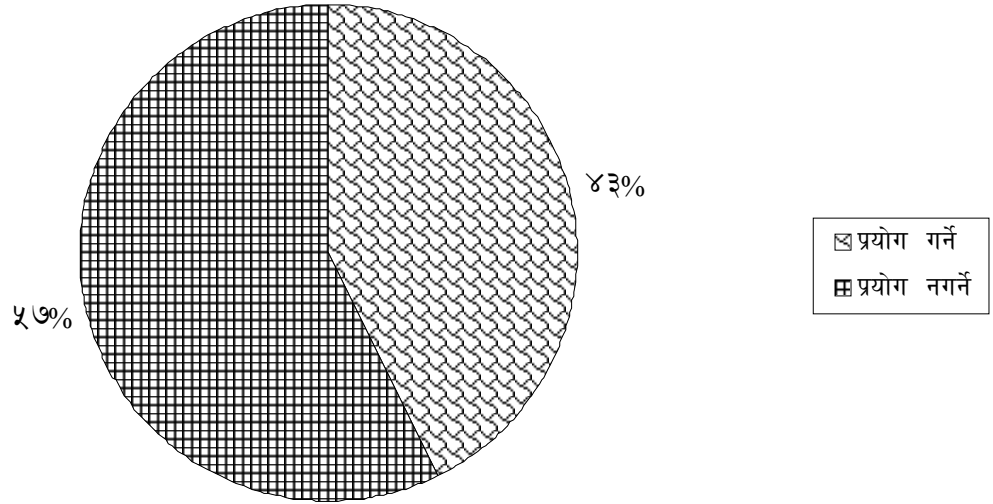
तालिका नं. ८ : सङ्गिनी सुई प्रयोग सम्बन्धीको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	प्रयोग गर्ने	६०	४२.८५
२.	प्रयोग नगर्ने	८०	५७.१५
	जम्मा	१४०	१००

माथिको तालिकाबाट सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्ने महिलाहरूको सङ्ख्या थोरै पाइयो । जसमा ६० जना वा ४२.८५ प्रतिशत महिलाहरू मात्र रहेको पाइयो । त्यसैगरी प्रयोग

नगर्नेको सङ्ख्या ८० वा ५७.१५ प्रतिशतले सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगरेको पाइयो । यो अध्ययनले के देखाउँछ भने अझै पनि गाउँघरमा सङ्गिनी सुईसम्बन्धी ज्ञान नभएको पाइयो ।

चित्र नं. ५ : सङ्गिनी सुई प्रयोग सम्बन्धीको विवरण

४.१० सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्ने सम्बन्धीको विवरण

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूले सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्ने सम्बन्धीको विवरण निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

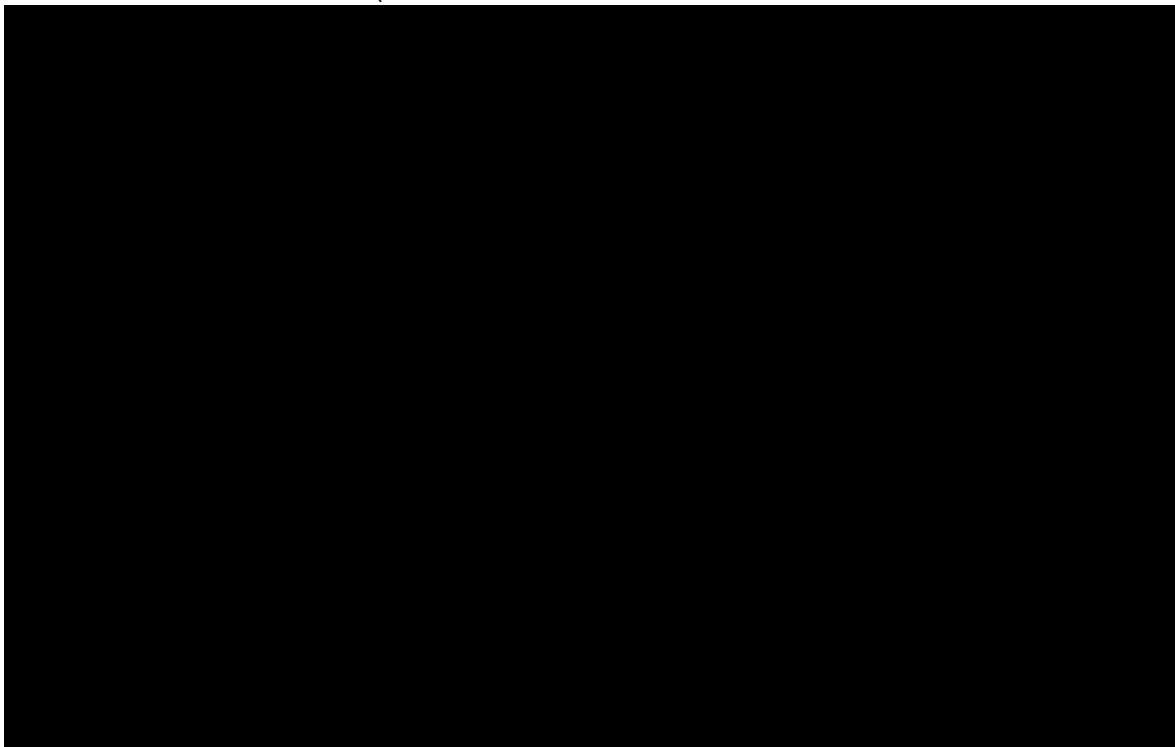
तालिका नं. ९ : सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्ने कारण सम्बन्धीको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	थाहा नभएर	२०	२५
२.	लाजले	४५	५६.२५
३.	डर बास	११	१३.७५
४.	अन्य	४	५
	जम्मा	८०	१००

माथिको तालिकाबाट सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या प्रशस्त मात्रामा पाइयो । त्यसमा थाहा नभएर प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या २० जना वा २५ प्रतिशत रहेको पाइयो भने लाजले सुईको प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या ४५ जना वा ५६.२५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै घर परिवारको डरले वा समाजको डरले सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या ११ जना वा १३.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी सबैभन्दा कम अन्य कारणले (रोग) सुईको प्रयोग नगर्नेमा सबैभन्दा कम वा ४ जना वा ५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनले के देखाउँछ भने गाउँघरमा अहिले पनि अधिकांश मगर समुदायका महिलाहरू लाजले गर्दा सङ्गिनी सुई लगाउन स्वास्थ्य चौकी नगएको पाइयो ।

चित्र नं. ६ : सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्ने कारण सम्बन्धीको विवरण

४५

४.११ सङ्गिनी सुई प्राप्त गर्ने ठाउँको विवरण

पहाडी क्षेत्रको दुर्गम गाउँपालिका आठराई त्रिवेणी हो । यहाँका मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूले स्वास्थ्य चौकी जानका लागि पनि निकै समय खर्चिनु परेको कुरा अध्ययनका क्रममा थाहा पाइयो । आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकाबाट अस्पताल आउनका लागि त पैदल हिँड्दा भण्डै एक दिन नै खर्चिनु पर्ने हुन्छ । त्यसैले यहाँका मगर

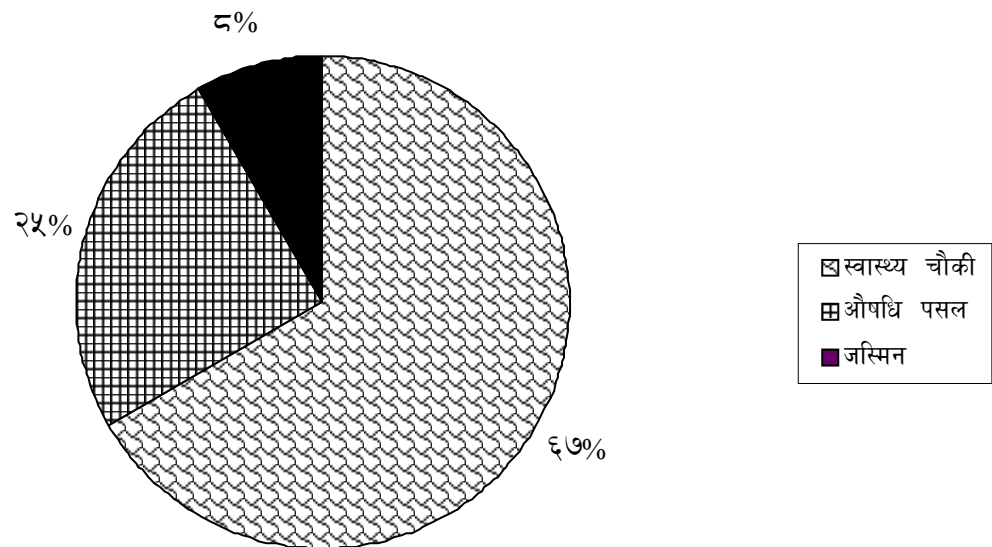
समुदायका विवाहित महिलाहरूले नजिकैको स्वास्थ्य चौकीबाट नै तीन महिने सङ्गिनी सुई लगाउने गरेको पाइयो । ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूको सङ्गिनी सुई प्राप्त गर्ने ठाउँको विवरण निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. १० : सङ्गिनी सुई प्राप्त गर्ने ठाउँको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	स्वास्थ्य चौकी	४०	६६.६६
२.	औषधी पसल	१५	२५
३.	अस्पताल	५	८.३४
	जम्मा	६०	१००

प्रस्तुत तालिकामा सङ्गिनी सुई प्राप्त गर्ने ठाउँको अध्ययनको विश्लेषण गरिएको छ जसमा स्वास्थ्य चौकीबाट सुई लगाएका ४० जना वा ६६.६६ प्रतिशत पाइयो । त्यसैगरी औषधी पसलबाट सुई लगाउने १५ जना वा २५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी सबैभन्दा कम अस्पतालबाट सङ्गिनी सुईको सेवा लिएको पाइयो । जसमा सबैभन्दा कम ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । ग्रामीण भेगका महिलाहरू अधिकांश खेतीपातीमा नै व्यस्त हुने भएकाले उनीहरूका लागि सदरमुकामको अस्पताल जानु आकाशको जत्तिकै हुन्छ । उक्त अध्ययनबाट के देखाउँछ भने ग्रामीण भेगका अधिकांश महिलाहरू अस्पताल जान नभ्याई स्वास्थ्य चौकी नै गएको देखियो ।

चित्र नं. ७ : सङ्गिनी सुई प्राप्त गर्ने ठाउँको विवरण

४.१२ सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा भोग्नु परेको समस्याको विवरण

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा निकै समस्या भोग्नु परेको यस अध्ययनले देखाएको छ । कृषिमा धेरै महिलाहरू कृषिमा आश्रित भएका कारण उनीहरूले आरामको समय पनि पाइरहेको देखिँदैन । यस्तै उनीहरूलाई घाँस, दाउरा, खेती आदिका कारण मगर समुदायका महिलाहरूले तीन महिने सङ्गिनी सुईबाट विभिन्न किसिमका समस्या भोगिरहेको पाइयो । उनीहरूले भोग्नु परेको समस्याहरू निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. ११ : सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा भोग्नुपरेको समस्याको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	रक्तस्राव बढी हुने	२९	४८.३३
२.	भन्कटिलो हुने	१७	२८.३३
३.	सामान्य अस्वस्थता	९	१५
४.	अन्य	५	८.३३
	जम्मा	६०	१००

प्रस्तुत तालिकालाई हेर्दा सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा विभिन्न समस्याहरू आएको देखियो । जसमा मगर समुदायका महिलाहरूलाई रक्तस्राव बढी हुनेमा २९ जना वा ४८.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो भने स्वास्थ्य चौकी गएर सङ्गिनी सुई लगाइ रहन भन्कटिलो हुने कारणले गर्दा १७ जना वा २८.३३ प्रतिशत महिलाहरू रहेको पाइयो । त्यसैगरी सामान्य अस्वस्थ्य मात्र हुने कारण ९ जना वा १५ प्रतिशत महिला रहेको पाइयो । सबैभन्दा कम अन्य कारणले गर्दा ५ जना वा ८.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनले के देखाउँछ भने सबैभन्दा बढी महिलाहरूलाई सङ्गिनी सुईबाट हुने समस्या रक्तस्राव नै भएको पाइयो र कति महिना नहुने पनि पाइयो । तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दा आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकाका मगर समुदायका महिलाहरूलाई विभिन्न समस्याहरू आउने गरेको यस अध्ययनले देखायो । यसको प्रयोगबाट महिलाको पेट बढ्ने, खाना खान मन नलाग्ने जस्ता समस्याले कृषक महिलाहरूलाई समस्या परेको यस अध्ययनले देखाएको छ ।

४.१३ सङ्गिनी सुईको फाइदाको विवरण

ताप्लेजुड जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूको सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा हुने फाइदाहरू पनि बताए । मगर समुदायका महिलाहरूले तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दा हुने फाइदाहरूको विवरण निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. १२ : सङ्गिनी सुईको फाइदाको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	अनिच्छित गर्भलाई रोक्ने	२०	३३.३३
२.	परिवारको आकार निर्माण गर्न	३०	५०
३.	आमा र बच्चाको स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ	६	१०
४.	माथिका सबै	४	६.६६
	जम्मा	६०	१००

माथिको तालिकाबाट के देखिन्छ भने अधिकांश महिलाहरू सङ्गिनी सुईको प्रयोगबाट अनिच्छित गर्भलाई रोक्ने कारणले फाइदा गरेको बताउँछन् । जसमा २० जना वा ३३.३३ प्रतिशत महिलाहरू रहेको पाइयो । त्यसैगरी परिवारको आकार निर्माण गर्नका लागि ३० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै आमा र बच्चाको स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ भनेर ६ जना वा १० प्रतिशत रहेको पाइयो । माथिका सबै ठिक हुन् भनेर उत्तर दिनेहरूमा ४ जना रहेको पाइयो । यस अध्ययनबाट के देखिन्छ भने परिवारको आकार निर्माण हुन्छ भन्ने कुरामा अधिकांश महिलाहरूले समर्थन गरेको पाइयो । आठराई त्रिवणी गाउँपालिकाका मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूलाई अनिच्छित गर्भ रहने डरले गर्भ रोक्नका लागि तीन महिने सङ्गिनी सुईले ठूलो काम गरेको बताए । नेपाल कृषि प्रधान देश हो । यहाँका अधिकांश महिलाहरू कृषक भएका कारण उनीहरू शिक्षाको उज्यालो ज्योतिबाट अलग रहनु परेका समस्या अहिले पनि ग्रामीण भेगमा भेटिएको कुरा यो अध्ययनले देखाएको छ । सानो छउन्जेल स्कुल पठाउने अलि ठूलो भएपछि मेलापातमा सघाउने आशामा बाबुआमाले नै छोरीलाई स्कुल नपठाउने र १५-१६ वर्षको भएपछि छोरीले आफैँ विवाह गरेको यस अध्ययनले देखाएको छ ।

४.१४ सङ्गिनी सुईको असरको विवरण

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको सङ्गिनी सुईको असरको विवरण निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. १३ : सङ्गिनी सुईको असरको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	महिनावारी गडबड हुने	२६	४३.३४
२.	तल्लो पेट दुख्ने	१६	२६.६६
३.	टाउको दुख्ने	१०	१६.६६
४.	कमजोर महसुस हुने	५	८.३४
५.	वान्ता आउन खोज्ने	३	५
	जम्मा	६०	१००

माथिको तालिकामा सङ्गिनी सुईको साधन प्रयोग गर्दा महिनावारी गडबढी हुनेमा २६ जना वा ४३.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । तल्लो पेट दुख्ने मगर समुदायका महिलाहरू १६ जना वा २६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । टाउको दुख्छ, भन्ने मगर समुदायका महिलाहरू १० जना वा १६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका हाडपाड ३ का मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूमध्ये कमजोर महसुस हुन्छ, भन्ने मगर समुदायका महिलाहरू ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । सबैभन्दा कम बान्ता आउन खोज्छ, भन्ने महिलाहरू ३ जना वा ५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनले के देखाउँछ, भने सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा सबैभन्दा बढी महिलाहरूको महिनावारी गडबढी भएको धारणा पाइयो । केही महिलाहरूले टाउको तीन महिने सङ्गिनी सुई लगाएको दिन खाना खान मन नलाग्ने, वाकवाक लाग्ने जस्ता समस्याहरू पनि देखाए भने केही महिलाहरूमा अनियन्त्रित तरिकाले मोटोपन आउने गरेको बताए भने केही महिलाहरूले जिउ सुकेर बाँसको खबटाजस्तो भएको बताए ।

४.१५ सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा देखिएका समस्या समाधानका उपायको विवरण

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा देखिएका समस्या समाधानका उपायको विवरण निम्नअनुसार रहेको पाइयो ।

तालिका नं. १४ : सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा देखिएका समस्या समाधानका उपायको विवरण

क्र.सं.	विवरण	सङ्ख्या	प्रतिशत
१.	स्वास्थ्य चौकी जाने	३०	५०
२.	विशेषज्ञ डाक्टरसँग सरसल्लाह गर्ने	१५	२५
३.	सुई लगाउन छोड्ने	१०	१६.६६
४.	केही नगर्ने	५	८.३४
	जम्मा	६०	१००

माथिको तालिका अनुसार सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दा देखिएका समस्या समाधानका लागि स्वास्थ्य चौकी जानेको सङ्ख्या ३० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी विशेषज्ञ डाक्टरसँग सरसल्लाह गर्ने महिलाहरू १५ जना वा २५ जना रहेको पाइयो । सुई लगाउने छोड्ने महिलाहरूको सङ्ख्या १० जना वा १६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी केही नगर्ने वा तीन महिने सङ्गिनी सुई लगाउँदा हुने समस्या समाधानका लागि केही नगर्ने महिलाहरू ५ प्रतिशत वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । माथिको अध्ययनबाट के देखाउँछ भने आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने अधिकांश महिलाहरू स्वास्थ्यमा समस्या आएमा स्वास्थ्य चौकीमा आफ्ना समस्या लिएर जाने गरेको बताए । ती मगर समुदायका महिलाहरूमा शिक्षित महिलाहरू नै रहेको यस अध्ययनबाट पत्ता लागेको छ । तर मगर समुदायका विवाहित केही महिलाहरू भने तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगबाट हुने जस्तोसुकै समस्या भए पनि सहेर बसिरहने र आफ्ना समस्या कसैसँग नभन्ने वा स्वास्थ्य चौकी नजाने गरेको पनि यस अध्ययनबाट देखिएको छ ।

४.१६ प्राप्ति

मगर समुदायमा सङ्गिनी सुई प्रयोगको अवस्थाका लागि ताप्लेजुड जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडका जम्मा १४० महिलालाई अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क प्राप्त गर्न नमुनाको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

सर्वेक्षणका लागि उक्त १४० जना महिलाहरूमा पारिवारिक र व्यक्तिगत प्रश्नावली तयार गरी अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट तथ्याङ्क सङ्कलन कार्य पूरा गरिएको छ । यस अध्ययनमा महिलाहरूको उमेर, धर्म, पेशा, आर्थिक, शैक्षिक, विवाह गर्दाको उमेर, सङ्गिनी सुईप्रतिको ज्ञान, सूचना, सङ्गिनी सुई प्रयोग सम्बन्धी, सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्नुको कारण, सङ्गिनी सुई प्राप्त गर्ने ठाउँ, सङ्गिनी सुई प्रयोग गर्दा आइपर्ने समस्या, सुईका फाइदाहरू, सुईको समाधानको उपाय आदिको अवस्था पत्ता लगाउने उद्देश्यका साथ यो शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूमा उमेर अनुसारको अध्ययनलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी ३०-३४ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरू पाइयो भने सबभन्दा कम ४५-४९ समूहका महिलाहरूले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो ।

मगर समुदायका सबैभन्दा बढी बौद्ध धर्म मान्ने महिलाहरूको बाहुल्यता रहेको पाइयो । जसमा ११० जना वा ७८.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै हिन्दू धर्म मान्ने मानिसमा २५ जना वा १७.८५ प्रतिशत रहेको पाइयो र अन्त्यमा सबैभन्दा कम जस्मिन धर्म मान्ने महिला ५ जना वा ३.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

मगर समुदायका महिलाहरूमा पेसाको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा कृषिमा आश्रित रहेको पाइयो । जसमा ७० जना वा ५० प्रतिशत आश्रित रहेको पाइयो । त्यस्तै नोकरीमा ४० जना २८.५७ प्रतिशत, ज्याला मजदुरी २० जना वा १४.२८ प्रतिशत रहेको पाइयो । व्यापारमा १० जना वा ७.१४ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको आर्थिक अवस्थाको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी महिला न्यून आयस्रोत भएका पाइए । जसमा २००० मात्र वा ४२.८५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै सबैभन्दा बढी आयस्रोत भएका महिला ८००१ वा ७.१४ प्रतिशत पाइयो ।

यस समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्थितिको अध्ययन गर्दा बढी साधारण लेखपढ गर्ने पाइयो । जसमा ६० जना वा ४२.८५ प्रतिशत पाइयो । त्यस्तै सबैभन्दा कम महिला स्नातक तह पास गरेका पाइयो । जसमा ५ जना वा ३.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

मगर समुदायको विवाहको उमेरलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी १५-१९ वर्ष उमेर समुहमा विवाह गरेको पाइयो । जसमा ५० जना वा ३५.७१ प्रतिशत पाइयो । त्यस्तै सबैभन्दा कम उमेर समुहमा विवाह गर्ने महिलाहरू ४५-४९ उमेर समुहका पाइयो । जसमा १ जना वा ०.७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

मगर समुदायका महिलाको सङ्गिनी सुईको सूचनाको आधारको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी रेडियोबाट सुनेर थाहा पाउने ३० जना वा ५० प्रतिशत पाइयो । त्यसैगरी टेलिभिजनबाट थाहा पाउने १५ जना वा २५ प्रतिशत पाइयो । त्यसैगरी स्वयंसेविकाबाट थाहा पाउने १० जना वा १६.६६ प्रतिशत महिला पाइयो भने साथीभाइबाट थाहा पाउने ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत पाइयो । यो अध्ययनले के देखाएको छ भने सबैभन्दा बढी महिलाहरूले रेडियोबाट नै सङ्गिनी सुईको सम्बन्धमा थाहा पाउँदा रहेछन् ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको सङ्गिनी सुईको प्रयोग सम्बन्धीको अध्ययन गर्दा सुईको प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या बढी पाइयो । जसमा ८० जना वा ५७.१५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्ने महिलाहरूमा ६० जना वा ४२.८५ प्रतिशत पाइयो ।

मगर समुदायका महिलाहरूमा सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्नुको कारण सोधदा सबैभन्दा बढीमा लाजले प्रयोग नगरेको बताए भने सबैभन्दा कम प्रयोग नगर्ने कारण भने अन्य (रोगको कारण) भएको पाइयो । जसमा ४ जना वा ५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी केही महिलाले भने सङ्गिनी सुईको विषयमा थाहा नभएर हो भनी बताए । जसमा २० जना वा २५ प्रतिशत रहेको पाइयो । केही महिलाहरू भने डरले गर्दा पनि सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगर्ने गरेको पाइयो । जसमा ११ जना वा १३.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

ताप्लेजुङ जिल्लाका हाडपाङ ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूले सङ्गिनी सुई पाउने ठाउँको विषयमा अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी महिलाले स्वास्थ्य चौकीबाट नै सङ्गिनी सुई पाउने कुरा बताए । जसमा ४० जना वा ६६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी सबैभन्दा कम अस्पतालबाट प्राप्त गर्ने कुरा बताए । जसमा ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो र केही महिलाले औषधी पसलबाट पनि सङ्गिनी सुई लगाएको बताए । जसमा १५ जना वा २५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

मगर समुदायका महिलाहरूलाई सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दा आइपरेको समस्याहरूको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी रक्तश्राप गडबडी हुने बताए । जसमा २९ जना वा ४८.३३ प्रतिशत रहेका छन् । त्यसैगरी भन्कटिलो हुने कुरा १७ जना वा २८.३३ प्रतिशतले बताए । सामान्य अस्वस्थता हुनेमा ९ जना वा १५ प्रतिशत रहेको पाइयो । अन्यमा ५ जना वा ८.३३ प्रतिशत पाइयो ।

यस समुदायका महिलाहरूले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दाका फाइदाहरू पनि बताएका छन् । परिवारको आकार निर्धारण गर्नमा ३० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी अनिच्छित गर्भलाई रोक्नका लागि भन्ने महिलाहरूमा २० जना वा ३३.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी आमा र बच्चा दुवैको स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ भन्ने महिलाहरूमा ६ जना वा १० प्रतिशत पाइयो र माथिका सबै कुराको फाइदा हुन्छ भन्ने बताउने मगर समुदायका महिलाहरूमा ४ जना वा ६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

मगर समुदायका महिलाहरूमा सङ्गिनी सुईको असरका विषयमा पनि अध्ययन गर्ने मौका पाइएको छ । सबैभन्दा बढी महिनावारी गडबढ भएको बताए । जसमा २६ जना वा ४३.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी तल्लो पेट दुख्छ भन्ने महिलाहरू १६ जना वा २६.६६ जना पाइयो । त्यसैगरी टाउको दुख्छ भन्ने महिलाहरू १० जना वा १६.६६ जना पाइयो र कमजोर महसुस हुन्छ भन्ने महिलाहरू ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी बान्ता हुन्छ भन्ने महिलाहरू ३ जना वा ५ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

हाडपाड ३ का महिलाहरूले सङ्गिनी सुई लगाउँदा आएको समस्याको समाधान गर्नका लागि सबैभन्दा बढी स्वास्थ्यचौकी जाने बताए । जसमा ३० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी विशेषज्ञ डाक्टरको सल्लाह लिने महिला १५ जना वा २५ प्रतिशत पाइयो भने सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्न छोड्ने महिलाहरूमा १० जना वा १६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । तर केही महिलाहरूले सङ्गिनी सुई लगाउँदा हुने असरबारेमा केही पनि नगर्ने कुरा बताए । जसमा ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझाव

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूले परिवार नियोजन साधनहरूमध्येको तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगको अवस्थाको अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

५.१ निष्कर्ष

निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने ताप्लेजुङ जिल्लाको आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूमा उमेर अनुसारको विवरणलाई अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी ३०-३४ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरूले तीन महिने डिपोप्रोभेरा वा सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यस्तै २५-२९ वर्षका महिलाहरू ३१ जना २२.१४ प्रतिशतले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो । अध्ययनको क्रममा २०-२४ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरू २८ जना वा २०.२ प्रतिशतले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो । ३५-३९ वर्ष उमेर समूहका मगर समुदायका विवाहित महिलाहरू २० जना वा १४.२८ प्रतिशतले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो । त्यस्तै ४०-४४ वर्ष उमेर समूहका मगर समुदायका विवाहित महिलाहरू २० जना वा १४.२८ प्रतिशतले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो । सबैभन्दा कम ४५-४९ समूहका महिलाहरूले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गरेको पाइयो । यो अध्ययनले के देखाएको छ भने आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ मा ३० देखि ३४ वर्ष उमेर समूहका महिलाहरू तीन महिने सङ्गिनी सुई बढी मात्रामा प्रयोग गर्दछन् भन्ने देखाएको छ ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका सबैभन्दा बढी बौद्ध धर्म मान्ने महिलाहरूको बाहुल्यता रहेको पाइयो । तिनीहरूमध्ये ११० जना वा ७८.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यस्तै हिन्दू धर्म मान्ने मानिसमा २५ जना वा १७.८५ प्रतिशत रहेको पाइयो र अन्त्यमा सबैभन्दा कम जस्मिन धर्म मान्ने महिला ५ जना वा ३.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

मगर समुदायका महिलाहरूमा पेसाको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा कृषिमा आश्रित रहेको पाइयो । जसमा ७० जना वा ५० प्रतिशत आश्रित रहेको पाइयो । त्यस्तै नोकरीमा ४० जना २८.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो । मगर समुदायका महिलाहरूमा ज्याला मजदुरी

२० जना वा १४.२८ प्रतिशत रहेको पाइयो भने मगर समुदायका महिलाहरूमा व्यापार गर्ने १० जना वा ७.१४ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनबाट के देखिन्छ भने नेपाल कृषि प्रधान देश भएकाले ग्रामीण समुदायका मगर जातिका महिलाहरू पनि ५० प्रतिशत कृषिमा नै आश्रित भएको पाइयो । विकट ग्रामीण परिवेश भएका कारण यस क्षेत्रका मगर समुदायका महिलाहरू व्यापारमा कम ७.१४ प्रतिशत मात्र रहेको पाइयो ।

प्रस्तुत शोधपत्र आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको आर्थिक अवस्थाको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी महिला न्यून आयस्रोत भएका पाइए । जसमा २००० मात्र वा ४२.८५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी २००१ देखि ४००० सम्म कमाइ गर्ने मगर समुदायका महिलाहरू २१.४२ प्रतिशत पाइयो । मगर समुदायका ग्रामीण महिलाहरूले ४००१ देखि ६००० सम्म कमाई गर्नेमा १४.२८ जना भेटियो । यस समुदायका महिलाहरू ६००१ देखि ८००० सम्म कमाई गर्नेमा १४.२८ प्रतिशत पाइयो । हाडपाड ३ का महिलाहरूमा ८००१ देखि माथि कमाई गर्ने ७.१४ प्रतिशत महिलाहरू रहेको पाइयो । यस अध्ययनबाट के देखिन्छ । मगर समुदायका महिलाहरू सबैभन्दा कम आयस्रोत हुने महिलाको विश्लेषण हेर्दा धेरै महिलाहरू न्यून आयस्रोत भएका रहेछन् । यसबाट के देखिन्छ भने धेरै महिलाहरू कृषक हुनाले र बजारबाट टाढा भएका कारण जागिर खान वा बढी आयस्रोत वृद्धि गर्नका लागि पछ्याडि परेको देखिन्छ ।

हाडपाडका मगर समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्थितिको अध्ययन गर्दा बढी साधारण लेखपढ गर्ने पाइयो । जसमा ६० जना वा ४२.८५ प्रतिशत पाइयो । दोस्रोमा प्राथमिक शिक्षा अध्ययन गर्ने महिलाहरू २८.५ प्रतिशत रहेको पाइयो । मगर समुदायका महिलाहरूमा माध्यमिक तह अध्ययन गर्ने १४.२८ मात्र पाइयो । यो सङ्ख्या क्रमशः घट्दै गइरहेको छ । उच्च मावि अध्ययन गर्ने १०.७१ प्रतिशत पाइयो । त्यस्तै सबैभन्दा कम महिला स्नातक तह पास गरेका पाइयो । जसमा ५ जना वा ३.५७ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनबाट के प्रष्ट हुन्छ भने ग्रामीण समुदायका मगर जातिका महिलाहरू उच्च शिक्षा लिनबाट भण्डै बञ्चित त हुने होइनन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकाका मगर समुदायको विवाहको उमेरलाई हेर्दा सबैभन्दा बढी १५-१९ वर्ष उमेर समुहमा विवाह गरेको पाइयो । जसमा ५० जना वा ३५.७१ प्रतिशत पाइयो । मगर जातिका महिलाहरूमा विवाहित उमेर २०-२४ वर्षमा विवाह गर्ने २८.५७

प्रतिशत पाइयो । २५-२९ वर्षसम्ममा विवाह गर्ने मगर जातिका महिलामा १९.२८ प्रतिशत पाइयो । मगर समुदायका महिलाहरू ३०-३४ वर्षमा विवाह गर्ने १०.७१ प्रतिशत पाइयो । आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरू ३५-३९ वर्षका ३.५७ जना पाइयो । त्यहाँका महिलाहरू ४०-४४ वर्ष उमेर समुहका १.४२ प्रतिशत पाइयो भने सबैभन्दा कम उमेर समुहमा विवाह गर्ने महिलाहरू ४५-४९ उमेर समुहका पाइयो । जसमा १ जना वा ०.७ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस अध्ययनमा शोधार्थीले सर्वेक्षण गर्ने क्रममा १५-१९ वर्ष उमेर समुह ३५.७१ प्रतिशत पाइयो । मगर समुदायका महिलाहरू उच्च शिक्षा अध्ययन गर्ने क्रममा अधिकांश युवतीहरू विवाह गर्दा रहेछन् भन्ने कुरा प्रष्ट भयो ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडका मगर समुदायका महिलाको सङ्गिनी सुई सम्बन्धी सूचना प्राप्त गर्ने माध्यममध्ये सबैभन्दा बढी रेडियोबाट सुनेर थाहा पाउने ३० जना वा ५० प्रतिशत पाइयो । त्यसैगरी टेलिभिजनबाट थाहा पाउने १५ जना वा २५ प्रतिशत पाइयो । मगर समुदायका महिलाहरूले स्वयंसेविकाबाट पनि सङ्गिनी सुईको विषयमा थाहा पाउने कुरा पत्ता लाग्यो । स्वयंसेविकाबाट थाहा पाउने १० जना वा १६.६६ प्रतिशत महिला पाइयो भने साथीभाइबाट थाहा पाउने ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत पाइयो । यो अध्ययनले के देखाएको छ भने गाउँघरमा सबैभन्दा बढी महिलाहरूले रेडियोबाट नै सङ्गिनी सुईको सम्बन्धमा थाहा पाउँदा रहेछन् भन्ने कुराको पत्ता लागेको छ ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूको सङ्गिनी सुईको प्रयोग सम्बन्धीको अध्ययन गर्दा सुईको प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या बढी पाइयो । जसमा ८० जना वा ५७.१५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्ने महिलाहरूमा ६० जना वा ४२.८५ प्रतिशत पाइयो । यो अध्ययनमा सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगर्नेको सङ्ख्या बढी पाइयो ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाड निवासी मगर समुदायका महिलाहरूमा सङ्गिनी सुई प्रयोग नगर्नुको कारण सोध्दा सबैभन्दा बढीमा लाजले प्रयोग नगरेको बताए भने सबैभन्दा कम प्रयोग नगर्ने कारण भने अन्य (रोगको कारण) भएको पाइयो । जसमा ४ जना वा ५ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी केही महिलाले भने सङ्गिनी सुईको विषयमा थाहा नभएर हो भनी बताए । थाहा नहुनेमा २० जना वा २५

प्रतिशत रहेको पाइयो । मगर समुदायका केही महिलाहरू भने डरले गर्दा पनि सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगर्ने गरेको पाइयो । ती महिलाहरू ११ जना वा १३.७५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनबाट के प्रष्ट हुन्छ भने तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगका लागि स्वास्थ्य चौकी, अस्पतालमा जान पनि लाज मान्दा रहेछन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

ताप्लेजुङ जिल्लाका हाडपाङ ३ मा बसोबास गर्ने मगर समुदायका महिलाहरूले सङ्गिनी सुई पाउने ठाउँको विषयमा अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी महिलाले स्वास्थ्य चौकीबाट नै सङ्गिनी सुई पाउने कुरा बताए ती महिलाहरू ४० जना वा ६६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । त्यसैगरी सबैभन्दा कम अस्पतालबाट प्राप्त गर्ने कुरा बताए । जसमा ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो र केही महिलाले औषधी पसलबाट पनि सङ्गिनी सुई लगाएको बताए । जसमा १५ जना वा २५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनमा सबैभन्दा बढी नजिकै रहेको स्वास्थ्य चौकीबाट सङ्गिनी सुईको सेवा लिँदा रहेछन् भन्ने प्रष्ट हुन्छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र अध्ययनका क्रममा मगर समुदायका महिलाहरूलाई सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दा आइपरेको समस्याहरूको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी रक्तश्राप बढी हुने बताए । जसमा २९ जना वा ४८.३३ प्रतिशत रहेका छन् । त्यहाँका महिलाहरूमध्ये केहीले तीन महिने सङ्गिनी सुई तीन तीन महिनामा स्वास्थ्य चौकी गइरहनु पर्ने र गएको बेला कहिलेकाहीं सुईको अभाव हुने भएकाले यो सुई लगाउन झन्झटिलो हुने कुरा १७ जना वा २८.३३ प्रतिशतले बताए । मगर समुदायका केही महिलाले भने तीन महिने डिपोप्रोभेरा लगाउँदा सामान्य अस्वस्थता हुने बताए । सामान्य अस्वस्थ हुन्छ भन्नेमा ९ जना वा १५ प्रतिशत रहेको पाइयो । मगर समुदायका विवाहित महिलामध्ये थोरैले चाहिँ अन्य कारण (सुगर, प्रेसर वा दीर्घरोग, मुटुरोगी) हुने बताए । त्यसो भन्ने महिलाहरू ५ जना वा ८.३३ प्रतिशत पाइयो । यो अध्ययनबाट के देखिन्छ भने सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दा बढी रक्तश्राप हुने कुरा बताए वा डिपोप्रोभेराको प्रयोगबाट महिलाहरूमा बढी रगत बग्दो रहेछ ।

हाडपाङ ३ निवासी मगर समुदायका महिलाहरूले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्दाका फाइदाहरू पनि बताएका छन् । मगर समुदायका महिलाहरूमध्ये धेरैले परिवारको आकार निर्धारण गर्न भन्ने महिलाहरू ३० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । मगर समुदायका केही महिलाहरूले अनिच्छित गर्भलाई रोक्नका लागि भनी बताए । त्यसो भन्ने महिलाहरूमा २० जना वा ३३.३३ प्रतिशत रहेको पाइयो । हाडपाङ ३ निवासी मगर समुदायका विवाहित

महिलाहरूमध्ये केहीले आमा र बच्चा दुवैको स्वास्थ्य राम्रो हुन्छ भन्ने कुरा बताए । त्यसो भन्ने महिलाहरूमा ६ जना वा १० प्रतिशत पाइयो र मगर समुदायका महिलाहरू थोरैले माथिका सबै कुराको फाइदा हुन्छ भन्ने बताउने महिलाहरू ४ जना वा ६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनबाट के देखिन्छ भने धेरै महिलाहरूले तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगबाट परिवारको आकार निर्धारण गर्ने आशा गरेको पाइयो ।

हाडपाडमा बसोबास मगर समुदायका महिलाहरूमा सङ्गिनी सुईको असरका विषयमा पनि अध्ययन गर्ने मौका पाइएको छ । त्यसको अध्ययन गर्दा सबैभन्दा बढी महिनावारी गडबढ भएको बताए । महिनावारी गडबढ भएको बताउनेमा २६ जना वा ४३.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । केही महिलाहरूले तल्लो पेट दुख्छ, पेट दुख्छ भन्ने महिलाहरू १६ जना वा २६.६६ जना पाइयो । मगर समुदायका केही महिलाले टाउकाको दुख्ने समस्या हुन्छ भन्ने बताए । ती मध्ये टाउको दुख्छ भन्ने महिलाहरू १० जना वा १६.६६ जना पाइयो र केही महिलाहरूले कमजोर महसुस हुन्छ भनी बताए । त्यसो भन्ने महिलाहरू ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । थोरै महिलाले बान्ता हुन्छ भन्ने बताए । ती महिलाहरूको सङ्ख्या ३ जना वा ५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनबाट शोधार्थीले के निर्णय निकालेको छ भने तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगबाट धेरै महिलालाई महिनावारीको ठेगान नहुने कुरा पत्ता लागेको छ ।

आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका हाडपाड ३ का महिलाहरूले सङ्गिनी सुई लगाउँदा आएको समस्याको समाधान गर्नका लागि धेरै कुरा बताए । केही महिलाले स्वास्थ्यमा समस्या हुँदा सबैभन्दा बढी स्वास्थ्यचौकी जाने बताए । जसमा ३० जना वा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । केही मगर समुदायका महिलाहरू विशेषज्ञ डक्टरको सल्लाह लिने बताए । जसमा विशेषज्ञकोमा जानेको सङ्ख्या महिला १५ जना वा २५ प्रतिशत पाइयो भने केही महिलाले सङ्गिनी सुईको प्रयोग गर्न छोड्ने कुरा बताए । ती महिलाहरू १० जना वा १६.६६ प्रतिशत रहेको पाइयो । तर केही महिलाहरूले सङ्गिनी सुई लगाउँदा हुने असरबारेमा केही पनि नगर्ने कुरा बताए । जसमा ५ जना वा ८.३४ प्रतिशत रहेको पाइयो । यो अध्ययनबाट के देखिन्छ भने अधिकांश ग्रामीण महिलाहरू कृषिमा व्यस्त भएको कारण ठूला अस्पतालमा जान नसक्ने हुँदा नजिकैको स्वास्थ्य चौकीमा जाने कुराको निष्कर्ष शोधार्थीले निकालेको छ ।

५.२ सुभावाव

ताप्लेजुङ जिल्ला आठराई त्रिवेणी गाउँपालिका वडा नं. ३ हाडपाडमा बसोबास गर्ने मगर समुदायका विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई प्रयोगकर्ताको अवस्थाको अध्ययन गर्दा नमुना छनोटमा परेका मगर समुदायमा १४० जना महिलाहरूसँग गरिएको अन्तरक्रिया, प्रश्नावली, अन्तर्वार्ताका माध्यमबाट प्राप्त गरिएका समस्या र निष्कर्षका आधारमा निम्नअनुसार सुभावाहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीतिगत तहका लागि सुभावाव

नियम तत्काल निर्माण गरी भविष्यमा मात्र लागु गराउने कुरा नै नीति निर्माण हो । यसै अन्तर्गत यो शोधपत्र विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजन साधनहरूमध्ये तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोगको अवस्था शीर्षक अन्तर्गत नीति निर्माण तहका लागि यस प्रकारका सुभावाहरू दिन सकिन्छ :

१. परिवार नियोजनका साधनहरू अन्तर्गत सङ्गिनी सुईको प्रयोग, समस्या तथा समाधानका उपायहरू अवलम्बन गराउन समाजका शिक्षित वर्गले जनचेतना जगाउनु पर्दछ ।
२. पिछडिएका गाउँ बस्तीहरूमा सीमित स्रोत साधनले धान्न सक्ने गरी मात्र जनसङ्ख्याको आकार निर्माणका लागि विभिन्न गैर सरकारी संस्थाहरूको परिवार नियोजनका साधनमध्येको तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रभावकारिताका लागि चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
३. स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूले सम्बन्धित क्षेत्रका गाउँपालिकामा आवश्यक पहल गरी स्वास्थ्य सेवा सुविधा विस्तार कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।
४. आर्थिक अवस्था कमजोर भएका महिलाहरूको जीवनस्तर उकास्नका लागि सरकारले विभिन्न सीपमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
५. उच्च जनसङ्ख्या वृद्धिलाई कम गर्न विवाहित महिलामा परिवार नियोजनका साधनहरू अन्तर्गत तीन महिने सङ्गिनी सुईको प्रयोग विधिबारे जानकारी गराउन स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालयबाट आवश्यक पहल गरिनुपर्छ ।

६. स्थानीय स्तरमा वा स्वास्थ्य चौकीमा सङ्गिनी सुईको अभाव हुन नदिनका लागि शिक्षित परिवारले जनस्वास्थ्य कार्यालयसँग भण्डार गर्नका लागि माग गर्नु आवश्यक छ ।

५.२.२ अभ्यास तहका लागि सुझाव

१. मगर समुदायका रहेका स्रोत साधनले धान्न सक्ने जनसङ्ख्या निर्धारणका लागि स्वयं समाजका शिक्षित वर्गले नै आवश्यक पहल गरी चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ।
२. विद्यालय परिवारले छोराछोरीलाई ज्ञान आर्जन गर्न अनिवार्य विद्यालय पठाउन बाबुआमालाई उत्प्रेरित गर्नुपर्छ ।
३. ग्रामीण महिलाहरूलाई अनिवार्य शिक्षा दिनु पर्ने देखिन्छ । यदि उनीहरूले शिक्षा लिएका छैनन् भने महिला शिक्षा लिन शिक्षित व्यक्तिबाट जागरुक गराउनु पर्छ ।
४. आर्थिक अवस्था कमजोर भएका तथा समयको व्यस्तताका कारण अस्पतालबाट परिवार नियोजनका साधन अन्तर्गत सङ्गिनी सुई लिन असमर्थहरूका लागि पायक पर्ने स्वास्थ्य चौकी वा अस्पतालबाट निःशुल्क स्वास्थ्य सुविधा उपलब्ध गराउन स्वास्थ्य चौकी तथा उपस्वास्थ्य चौकीले आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु पर्छ ।
५. परिवार नियोजनका साधनहरूमध्येको तीन महिने सङ्गिनी सुईको बारेमा कुरा गर्न तथा आफ्ना समस्या राख्न महिलाहरू लाज मान्ने, धकाउने हुँदा खुलेर आफ्ना समस्या राख्न स्वयंसेविकाहरूले त्यस्ता महिलाहरूलाई प्रेरित गर्नुपर्छ ।

५.२.३ अनुसन्धानका लागि सुझाव

प्रस्तुत अध्ययनबाट विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधन अन्तर्गत सङ्गिनी सुईको प्रयोगको अवस्था सम्बन्धमा निम्न विषयमा खोजी गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१. सरकारले प्रत्येक गाउँपालिकामा स्वास्थ्य तथा उपस्वास्थ्य चौकीको व्यवस्था गराए पनि निःशुल्क रूपमा प्रदान गरिएको स्वास्थ्य सेवा तथा परिवार नियोजनको साधन अन्तर्गतको सङ्गिनी सुई प्रयोग नहुनुको कारण खोजी गर्नुपर्ने हुन्छ ।
२. सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक कारण तथा अन्य विभिन्न कारणहरू तथा अन्य विभिन्न कारणले गर्दा सङ्गिनी सुईको प्रयोग नगर्ने महिलाहरूले अन्य के कस्ता उपायहरू अपनाई जन्मान्तर राख्ने गरेको छ भन्ने विषयमा खोजी गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सूची

- अर्याल, सरोज (२०७१), *दलित समुदायमा प्रजनन् स्वास्थ्यको अवस्था*, स्नातकोत्तर तह (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्याविभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोशी हरैचा ।
- अधिकारी, उमानाथ (२०७३), *विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरू सम्बन्धी ज्ञान तथा प्रयोग*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, कीर्तिपुर ।
- अधिकारी, चन्द्रा (२०७२), *विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान तथा प्रयोग*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, कीर्तिपुर ।
- काफ्ले, रामेश्वर (२०६४), *सामुदायिक तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा*, काठमाडौं: जुपिटर पब्लिसर्स एण्ड डिष्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि ।
- के.त.वि., (२०६७), को संक्षिप्त नतिजा, काठमाडौं: थापाथली ।
- खड्का, सूर्यबहादुर (२००५), *परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोग*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, काठमाडौं : कीर्तिपुर क्याम्पस ।
- गौतम, प्रेमबहादुर (२००६), *बारा जिल्लामा परिवार नियोजनका साधनको प्रभावकारिता*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, काठमाडौं : कीर्तिपुर क्याम्पस ।
- घिमिरे, दामोदर (२००४) *कामदार महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोग अवस्था*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, काठमाडौं : कीर्तिपुर क्याम्पस ।
- जोशी महेन्द्रराज (२०५९) *जनसाङ्ख्यिक विश्लेषणका आधारभूत विधिहरू*, (दोस्रो संस्करण, भूडीपुराण प्रकाशन, काठमाडौं, नेपाल ।
- जोशी, टिकेन्द्रप्रसाद (१९९८), *भक्तपुर जिल्लाको बालकोट गा.वि.स. वडा नं. १ र २ मा परिवार नियोजनका आधुनिक साधनहरूको प्रयोगको स्थिति*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, कीर्तिपुर ।

- ढकाल, सोमनाथ (२०६७), *जनसङ्ख्या शिक्षा शिक्षण विधि*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- ढकाल, नवराज (२०७३), *मोरङ जिल्ला डाँगीहाट गा.वि.स.को राई समुदायमा परिवार नियोजनका अस्थायी साधनहरूको प्रयोग, ज्ञान, धारणा र अभ्यासको सम्बन्धमा गरिएको अध्ययन* (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, कीर्तिपुर ।
- निउरे, काशीराम (२००६), *श्रीमान् र श्रीमतीबीचमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको भूमिका सम्बन्धी छलफल*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, काठमाडौं : कीर्तिपुर क्याम्पस ।
- न्यौपाने, नीतिराज (२०७३), *लिम्बू समुदायमा विवाहित महिलाहरूको परिवार नियोजनका साधनहरू सम्बन्धी ज्ञान, चेतना र प्रयोगको अवस्था*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, कीर्तिपुर ।
- पोखरेल, प्रतिमा (२०७१), *भापा जिल्ला कोहवरा गा.वि.स.का विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्था*, स्नातकोत्तर तह, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोशी हरैँचा ।
- पौडेल, सीता (२०७१) *किशोर अवस्थाको विवाहले आमा र बच्चाको स्वास्थ्यमा पारेको असर*, स्नातकोत्तर तह, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्याविभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, कोशी हरैँचा ।
- महर्जन, श्यामकृष्ण (२०६८), *मानव यौनिकता र प्रजनन् स्वास्थ्य*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन, कीर्तिपुर ।
- राई, ढाकमसेर (२०७३) *चाम्लिङ राई समुदायका विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको ज्ञान र प्रयोगको अवस्था* (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, कीर्तिपुर ।
- विष्ट, प्रेमसिंह र महेन्द्रराज जोशी (२०५९) *जनसङ्ख्या शिक्षाको आधार*, भूँडीपुराण प्रकाशन, बागवजार (काठमाडौं) नेपाल ।

क्षेत्री, विष्णुबहादुर (२००४), *विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको आवश्यक र वितरण*, (अप्रकाशित शोधपत्र) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग, काठमाडौं : कीर्तिपुर क्याम्पस ।

UNESCO (2004), *नेपालका १८ वर्ष मुनिका धेरै व्यक्तिहरू असुरक्षित यौन व्यवहारमा लाग्ने गरेका छन्*, काठमाडौं : UNESCO .

UNESCO (2009), *विद्यालय जाने केटाकेटीहरूमा नजाने केटाकेटीहरूमा भन्दा ४५ गुण कम एच.आइ.भी.को व्यापकता*, काठमाडौं : UNESCO .

UNFPA, (2007), *नेपालबाट वर्षेनि १२००० महिला तथा बालबालिकाहरू भारतका शहरमा बेचिने गरेका छन्*, काठमाडौं : UNFPA ।

World Health Statistic World health organization, 2011)

wikipedia.org.np

WHO (2005), *Maternal Mortality in 2005: Estimates Developed by WHO, UNIEF, UNFPA and the World Bank* (Geneva: World Health Organization, 2007)

अनुसूची
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, हरैचा मोरङ

घरमुलीको नाम:

मिति :

जात/जाति :

वडा नं. :

प्रश्नावलीको उत्तर दिनेको नाम :

घर नं. :

परिवार सङ्ख्या :

धर्म :

१. व्यक्तिगत विवरण

क्र.सं.	नाम, थर	लिङ्ग		उमेर	शैक्षिक स्थिति	वैवाहिक स्थिति	पेशा	अन्य
१.								
२.								
३.								
४.								
५.								
६.								
७.								

१. तपाईंको उमेर कति वर्ष भयो ?

२. विवाह हुँदा तपाईंको उमेर कति वर्षको थियो ?

३. विवाह भएको कति वर्षपछि तपाईंको पहिलो बच्चाको जन्म भयो ?

४. तपाईंको पहिलो बच्चा छोरा वा छोरी के थियो ?

५. तपाईंबाट जम्मा कति बच्चा जन्मेका छन् ?

६. अहिले तपाईंका कतिवटा छोरा र छोरी हुन् ?

७. तपाईंबाट मृतक बच्चा पनि जन्म्यो कि जन्मेको भए कति ?

८. के तपाईंलाई अरू बच्चाको चाहना छ ?

